

חקר זעיון

עניני חודש אלול

ועניני יום כפור

תשפ"ב

בחוברות ראש השנה תשע"ו-תשפ"א הודפסו המאמרים דלהלן:

• סוגי הפירות והסימנים	• הסליחות ואמירתם
• זו כפרתי	• ברכת לשנה טובה
• בגדים לבנים	• סימנא מילתא
• תקיעות דמיושב ודמעומד	• שמחה בראש השנה
• תקיעות בלחש	• שינה בראש השנה
• מאה קולות	• אמירת תשליך
• כיסוי השופר לפני התקיעות	• אמירת מזמור לדוד ה'
• ביאור המילה "שב"	• הרמת קול בתפילות ר"ה ויו"כ
• בעל המקרא	• כיסוי השופר לפני התקיעות
• תקיעה גדולה	• ביאור המילה "שב"
• מנהגי ערב ראש השנה	• קריאת "קהלת" בסוכות
• תפילת עלינו לשבח	• שמחת תורה
• מלכויות זכרונות שופרות	• סדר הפיוטים
• פסוקי דזמרה	• סימנא מילתא

הרב חיים יצחק פרוש
להארות והערות - לקבלת החוברת
chv5712@gmail.com

תוכן הענינים

תקיעת שופר בחודש אלול

- 1מקור ושורש המנהג
- 2לתקוע בכל חודש אלול
- 7מתי מתחילים לתקוע
- 11.....האיך תוקעין
- 11.....טעם התקיעה בחודש אלול

הסליחות ואמירתם עם הוספות

- 16.....שורש אמירת הסליחות
- 17.....אמירתם בעשרת ימי תשובה
- 18.....אמירתם בימי אלול
- 20.....מנהגים נוספים
- 20.....מנהג אשכנז - מנהגנו
- 22.....טעמי מנהג אשכנז
- 24.....שעת וזמן אמירתם
- 25.....אמירתם בחצות הלילה
- 28.....מקור השם סליחות
- 29.....מבנה וצורת הסליחות
- 32.....טעם לאמירת אשרי וקדיש תתקבל
- 33.....חשיבות הבנת הפיוטים
- 34.....אופן וצורת אמירתם

בשכמל"ו בקול רם ביום הכיפורים

- 38מקור ושורש המנהג
- 40מי תקנו
- 43נשים באמירת בשכמל"ו
- 43.....טעמים לאמירתו ביוה"כ בקול רם

תקיעת שופר בחודש אלול

נהגו כל כלל ישראל מזה רבות בשנים בהגיע חודש אלול שהוא חודש הרחמים והסליחות, שבו עומדים ומרבים בתפלה, וחוזרים בתשובה על העבירות שעשו במשך השנה, ומתרצים לפני הקב"ה שימחול להם כל עונותיהם, ושיכתוב עליהם שנה טובה ומתוקה בכל העניינים, אחד מהעניינים שנוהגים הוא שבהגיע ראש חודש אלול מתחילים לתקוע בשופר בכל יום בסוף תפלת שחרית. ונעמוד בזה על שורש ומקור וטעם המנהג.

מקור ושורש המנהג

הנה המנהג הזה אינו מוזכר כלל לא בתלמוד ולא בספרי הגאונים רב עמרם ורב סעדיה מייסדי המנהגים, ויותר מעניין שבמקורות הראשונים שבו הוא מוזכר, כתוב רק שנהגו לתקוע בראש חודש אלול בלבד, ונפרט בזה.

המקור הראשון הוא בפרקי רבי אליעזר [פמ"ו], ובראש חודש אלול! אמר הקדוש ברוך הוא למשה עלה אלי ההרה [דברים י, א], והעבירו שופר בכל המחנה, שהרי משה עולה להר, שלא יטעו עוד אחר העבודה זרה. והקדוש ברוך הוא נתעלה אותו היום באותו שופר, שנאמר [תהלים מז, ו] עלה אלהים בתרועה ה' בקול שופר. ועל כן התקינו חכמים שיהיו תוקעין בשופר בראש חודש אלול² בכל שנה³ ושנה⁴.

ובמדרש לקח טוב פרשת כי תשא [לה, א], נאמר פסל לך שני לוחות אבנים כראשונים, זה היה מעשה בראש חודש אלול, כי בשבעה עשר בתמוז נשתברו הלוחות, וארבעים יום התנפל משה רבינו בתפלה על מחילת מעשה העגל, וארבעים יום עשה

1. עיין בגבורות ארי תענית ל ע"ב שהאריך מאוד בחשבון אם עלה משה להר בראש חודש אלול, ועיין גם בב"ח ריש סימן תקפא.

2. ובאורחות חיים הלכות ראש השנה [אות א] מביא טעם מעניין בשם פרקי דר"א ואינו לפנינו, טעם למנהג שנהגו בכל מקומות ישראל להתחיל ולתקוע בשופר בראש חודש אלול, יש במנהג הזה עיקר במדרש וכן כתוב בפרקי ר"א [זה לא נמצא בפרקי ר"א לפנינו]. מצוה לתקוע בשופר בר"ח אלול שבו תקעו ישראל, שהוא ראש חודש אחרון של סוף ארבעים שנה שעמדו ישראל במדבר. ובאגדה [לפנינו בפרקי דר"א] כתוב בר"ח אלול עלה משה להר לקבל לוחות שניות, והעבירו שופר במחנה שהיה משה עולה בהר שלא יטעו עוד בע"א, והקב"ה נתעלה באותה תרועה ובאותו שופר, שנאמר עלה אלהים בתרועה ה' בקול שופר, ועל כן התקינו חכמים ז"ל שיתקעו בר"ח אלול בכל שנה.

3. וכתב שם הרד"ל [אות כ], ועל כן התקינו כו' שנה ושנה, בטור מסיים וכל החודש כדי להזהיר את ישראל שיעשו תשובה שנאמר אם יתקע שופר בעיר וגו' וכדי לערבב את השטן עכ"ל, ואף שלכאורה היה משמעות הלשון שאין זה מן הפרקי ר"א אלא תוספת לשון הטור עצמו, אלא הואיל ונמצא לשון זה בבעל המאור סוף ר"ה ופסקי הרשב"ץ שם בסוף לשון הפרקי ר"א, משמע שהיה כן בנוסחתם בפרקי ר"א. (רק תיבות וכל החדש אינו בלשונם ז"ל, ואפשר הוא הוספת הטור לגירסתו שגורס מראש חודש במ"ם).

4. הביאו גם הרמב"ן בפ' כי תשא לג, ז.

בקבלת לוחות האחרונות, מצינו שביום הכפורים ניתנו לוחות האחרונות, וקבעו הקדוש ב"ה יום מחילה וסליחה בכל שנה ושנה, לפיכך נהגו לתקוע שופר 'בראש חודש אלול', על שם התחלת לוחות האחרונות, שהכריז משה רבינו, כי הוא עלה על הר סיני, שלא יחזרו ישראל לסיאורן כבתחלה. [וכ"כ במדרש אגדה שם].

וכ"כ במחזור ויטרי [סימן שכג], אמרינן בפרקי דר' אליעזר בן הורקנוס, בראש חודש אלול אמר ה' למשה עלה אלי ההרה והעברת שופר בכל המחנה [משמע דהקב"ה בעצמו אמר לו לתקוע], שהיה משה עולה בהר שלא יטעו עוד ישראל לע"ז, והקב"ה נתעלה באותו שופר, שנאמר עלה אלהים בתרועה י"י בקול שופר. ולכך התקינו חכמים שיהו תוקעים בראש חודש אלול בכל שנה ושנה.

וכ"כ בשבלי הלקט ראש השנה [סימן רפא], יש מקומות שנוהגין לתקוע בשופר בלילי ראש חודש אלול, ומצאתי לרבינו נסים ז"ל מה שנוהגין החכמים שתוקעין בשופר בראש חודש אלול, מצאתי לו עיקר במדרש, וכך כתוב במקצת הגדות, בראש חודש אלול אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה עלה אלי ההרה, והעבירו שופר בכל המחנה משה עלה להר לקבל לוחות אחרונים, שלא יטעו עוד אחר ע"ז, והקב"ה נתעלה בתרועה ובאותו שופר שנאמר עלה אלהים בתרועה. לכן התקינו חכמים שיהיו תוקעין בשופר 'בראש חודש אלול' בכל שנה ושנה, והכי איתא בפרקי ר' אליעזר⁵.

וכ"כ בדעת זקנים מבעלי התוספות דברים י, י, ועלה בכ"ט, ואמר להם לישראל [כאן משמע דמשה מעצמו אמר להם לתקוע] למחר ביום שלשים באב יהיה ראש חודש אלול שיתחילו, תקעו שופר כדי שלא תטעו בירידתו כמו שטעיתם בראשונה. וזכר לדבר אנו תוקעין ביום 'ראש חודש אלול' שהוא יום שלשים באב, שלעולם אנו עושין ראש חודש שני ימים, ויום ראשון הוי מחשבון דאב שהוא מלא, ושהה שם ארבעים יום וכו'.

לתקוע בכל חודש אלול

אמנם מצינו בהרבה מרבתינו הראשונים שכתבו שנהגו לתקוע בשופר בכל חודש אלול, ובחלק מהם נראה שכן היה הגירסא לפניהם מפורש בפרקי רבי אליעזר, כמ"ש הראבי"ה [סימן תקמב], בפרקים דרבי אליעזר, באחד באלול אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה עלה אלי ההרה והעבירו שופר בכל המחנה שהרי משה עולה להר, שלא יטעו עוד בעבודה זרה. והקדוש ברוך הוא נתעלה באותו שופר, שנאמר עלה אלהים בתרועה וגו', ולכך התקינו חכמים שיהיו תוקעין בראש חודש אלול כל החודש בכל שנה ושנה, כדי להזהיר ישראל שיעשו תשובה, שנאמר אם יתקע שופר בעיר וגו'. וכדי לערבב השטן שלא להסטין על ישראל.

5. וכ"כ בעוד ראשונים בכל בו וברשב"ץ ועוד שהמנהג הוא לתקוע רק בראש חודש.

וכנראה שכן היה הגירסא גם לרבינו הטור בהלכות ראש השנה [סימן תקפא], תניא בפרקי ר"א, בראש חודש אלול אמר הקדוש ברוך הוא למשה עלה אלי ההרה, אז עלה לקבל לוחות אחרונות, והעבירו שופר במחנה משה עלה להר שלא יטעו עוד אחר ע"ז, והקב"ה נתעלה באותו שופר, שנאמר עלה אלהים בתרועה וגו'. לכן התקינו חז"ל שיהו תוקעין בראש חודש אלול בכל שנה ושנה וכל החודש⁶, כדי להזהיר ישראל שיעשו תשובה⁷, שנאמר אם יתקע שופר בעיר וגו', וכדי לערבב השטן⁸. [ומוסיף] וכן נוהגין באשכנז לתקוע בכל בוקר 'וערב' אחר התפלה.

6. וביאר הרד"ל שם [אות יח], בטור או"ח ר"ס תקפא הלשון, בכל שנה ובכל החודש, וכן הוא במנורת המאור סימן ר"צ, וכן ראוי לומר ודאי, הואיל ועיקר הטעות בעלייה הראשונה לא ביום העלייה עצמו היה, שהרי הודיע להם אז שעולה להר, כמ"ש ס"פ משפטים [כד, יד] ואל הזקנים אמר שבו לנו בזה עד אשר נשוב אליכם, אלא טעותם היה על עיכובו לירד, וכמ"ש [לב, א] וירא העם כי בושש משה לרדת מן ההר, וכמ"ש בשבת [פט ע"א] שא"ל בסוף מ' בתחלת שש אני בא, ובא שטן וערבב את העולם וע"ש בתוס', וא"כ כשעלה בשניה היה צריך להעביר שופר כל יום עד שיבא (לבד ביוהכ"פ שירד בהשכמה כדס"ל להפרקי ר"א, לכן אמר להלן שביה"כ תקעו להודיע מצות העינוי). וכן הוא מבואר ברוקח סימן ר"ח וז"ל, תוקעין מר"ח אלול, כי כן התקינו שיהיו תוקעין עד יוה"כ על שם מ' יום אחרונים שעלה משה למרום, ואמר לתקוע בכל יום עד יוה"כ כדי שלא יטעו עוד בע"ג, ובזו המלכות אין תוקעין כי אם עד ר"ה עכ"ל. וטעם המנהג שאין תוקעין עד יוה"כ, הוא ע"פ גירסת הטור דגרס כל החודש, וגם לפי הלשון הנוסף בטור כמ"ש"ל אות כ' בס"ד דתני עוד טעמא לתקיעות מר"ח אלול משום ערבוב השטן, לכן מראש השנה ואילך א"צ עוד, שעיקר ערבוב השטן נצרך בר"ה דינא קשיא, וכמ"ש בר"ה [טז ע"ב] ענין ערבוב השטן בתקיעות דמיושב ועומד ביום ר"ה. וגירסת הרוקח והטור נראה שהיו תוקעין מראש חודש במ"ם, אבל בספר המנהיג לאבן הירחי סימן כ"ד הביא לשון הפרקי ר"א להיות תוקעין בר"ח בב', וכתב ע"ז וז"ל ובצרפת עושין אף משם ואילך עכ"ל, וכן נראה מלשון הראב"ן בספרו ס"ס ס"א, וכן הוא בשבלי הלקט שלהי הלכות יוה"כ, עלה בר"ח אלול וירד ביוה"כ וצוה לתקוע בעלייתו וירידתו.

7. וביאר שם בפרישה [סק"ג], פירוש וא"ת ואכתי קשה מ"מ מה שתוקעין כל החודש הוה לן לפסוק מיד אחר ראש חודש, ומשני כדי להזהיר וכו', ועושין בכל החודש כן לעורר על התשובה, דכיון דהוי עת רצון למשה בעלייתו ללוחות אחרונות, וכמו שכתב אחר כך דמשום הכי קיימי מראש חודש אלול ומרבים בתחנונים עד יום הכפורים מהאי טעמא שנאמר אם יתקע שופר בעיר ועם לא יחרדו, הוקשה לו לרבינו אם כן שהטעם כדי לעורר העם לתשובה, יותר היה לנו להעמיד להעם חכמים שידרשו ברבים בכל קהילה ויעוררו העם לתשובה, לכן אמר שהתקיעה בכל החודש היא גם כן כדי לערבב השטן. אבל אין לומר דתוקעין מהאי טעמא לחודיה כדי לערבב, דאם כן מה יום מימים, ומאי שנא עכשיו דמערבבים השטן, אלא משום שישראל עושין תשובה והוא לא יעכב התשובה, אם כן ממילא צריך אתה לומר גם כן שעכשיו מוזהרין ישראל יותר לעשות תשובה. וא"ת ואם כן למה לי הלימוד משופר מדבר, יש לומר דמה שכתב וכדי לערבב השטן כאילו אמר ועוד כדי לערבב. אלא שקשה למה מתחילין בראש חודש שבוע שלפני ראש השנה, היה להן להתחיל כמו בסליחות ותחנונים, אלא דטעם ההתחלה בראש חודש מכח שופר של מדבר, וכיון שבשבוע שחל בו ראש השנה צריכין גם כן לתקוע כדי לעורר העם לתשובה, לכך אין פוסקין וחוזרין ומתחילין אלא תוקעין כל החודש.

8. ובבית יוסף שם מבאר, איכא למידק שכבר הביא ראייה משופר שתקעו במדבר, ולמה ליה תו לאתויי ראייה מאם יתקע שופר בעיר. יש לומר משום דאיכא למידחי דאף על פי שעל ידי שופר נמנעו ישראל במדבר מלחטוא, אינו מפני שהשופר מיוחד לכך, דהוא הדין אם היו מעבירין כרוז היו נמנעים על ידו מלחטוא, לכך הביא מאם יתקע שופר בעיר ועם לא יחרדו, דמשמע שקול השופר גורם להחריד האדם מפחד יי' ומהדר גאונו. ועוד יש לומר דמשופר המדבר לא למדנו אלא שעל ידו נמנעו מלחטוא, אבל עדיין אנו צריכין ללמוד שעל ידי קול שופר אדם מתעורר לשוב בתשובה, ולכך הביא פסוק דאם יתקע שופר בעיר ועם לא יחרדו.

ובבינה לעיתים [דרוש נון] כתב על הב"י, ודע שהרב בעל הטורים ז"ל מיייתי הך ברייתא עד שיהיו תוקעים בראש חודש אלול בכל שנה ושנה, והוסיף וכתב, וכל החודש, כדי להזהיר את ישראל שיעשו תשובה, שנאמר אם

וכ"כ אביו הרא"ש בראש השנה [פ"ד סימן יד], תנא בפרקי דרבי אליעזר וכו', בראש חודש אלול אמר הקדוש ברוך הוא למשה עלה אלי ההרה והעבירו שופר בכל המחנה, שהרי משה עלה להר שלא יטעו עוד בע"ז, והקב"ה נתעלה באותו שופר, שנאמר עלה אלהים בתרועה וגו'. **ולכך התקינו חכמים שיהו תוקעין שופר בראש חודש אלול בכל שנה ושנה**, כדי להזהיר את ישראל שישוּבו בתשובה, שנאמר אם יתקע שופר בעיר וגו', וכדי לערבב את השטן שלא להשטין על ישראל ע"כ. וכן נהגו באשכנז לתקוע כל חודש אלול בוקר 'וערב' אחר התפלה.

וכ"כ הר"ן ראש השנה [יב ע"ב], בראש חודש אלול אמר השם למשה עלה אלי ההרה והעבירו קול שופר בכל המחנה, שהרי משה עלה להר שלא יטעו עוד בע"ז. הקדוש ברוך הוא נתעלה באותו שופר, שנאמר עלה אלהים בתרועה וגו'. **וכך התקינו חכמים שיהו תוקעין בשופר בראש חודש אלול בכל שנה ושנה**, כדי להזהיר את ישראל שישוּבו בתשובה, שנאמר אם יתקע שופר בעיר וגו', וכדי לערבב את השטן שלא להשטין את ישראל ע"כ. ומכאן סמכו באשכנז לתקוע בכל חודש אלול לאחר התפלה בוקר 'וערב'. [ומוסיף הר"ן] ומכאן יש לסמוך מנהג אותן מקומות שמשכימין

יתקע שופר בעיר וכו'. ומסתפינא לומר שמבין ריסי דברי הרב ז"ל בבית יוסף נראה שהבין היות דברים אלו גם כן מגוף הברייתא של פרקי רבי אליעזר, ועל כן בא לכלל משא ומתן, דמאחר שכבר הביא ראייה משופר שתקעו במדבר, למה ליה לאתווי תו ראייה מאם יתקע שופר וגו'. ותירץ זה בשני פנים. ואחר המחילה הראויה ייראה דאין צורך לכל זה, דמי שאמר זה לא אמר זה, והברייתא לא הביאה פסוק אם יתקע שופר בעיר, וכל עצמה אינה אלא לתת טעם למה שהתקינו לתקוע ביום ראש חודש אלול עצמו, ועל זה אמר שהוא לזכר השופר שתקעו ביום זה עצמו בעבור עליית משה רבינו ע"ה, ואין לתקיעה של ראש חודש ענין לתשובה, אלא זכר סתמי לאותה תקיעה. ושוב צבי הטור ז"ל והוסיף מדיליה שגם בכל יתר ימי החודש עד סופו תוקעים בשופר, וטעם תקיעה זו של כל החודש הוא כדי להתעורר אל התשובה, ועל דבר זה הביא פסוק אם יתקע שופר וגו', אשר ממנו נראה היות השופר מעורר אל התשובה בתקיעתו.

והשל"ה ראש השנה פרק תורה אור [אות נב] העתיק כל דברי הטור והבי"י וכתב, ובאמת קושיית הבית יוסף אינה כלום, דהוצרך הטור לשני העניינים. דאילו משום שופר של משה לא היו תוקעין רק פעם אחת, דהיינו בראש חודש אלול ותו לא, כמו שעשה משה רבינו ע"ה. ואילו משום תשובה לחוד, לא היה ראייה לאתחולי מראש חודש אלול, לא יתחילו רק כשמתחילין לעמוד בהשכמה, כל מקום ומקום לפי מנהגו כפי המוזכר בהטור אחר כך. אבל עתה שמוכרח להתחיל מראש חודש אלול, זכר לשופר של משה רבינו ע"ה, וראוי לתקוע גם כן בסוף החודש משום לעורר תשובה, על כן כיון שמתחילין מראש חודש אלול, אין מפסיקין ותוקעין כל החודש. וכל אדם יתעורר מאוד בתקיעות של ראש חודש אלול, שהיה שלא יטעו עוד לחטוא. גם האדם יתעורר ויזכור בחטאיו ועוונותיו ופשעיו, ויעשה מוסכם חזק נאמן וקיים, שלא יטעה עוד ולא ישוב לכסלה, ומודה ועוזב ירוחם. אחר כך בתקיעות בכל יום ויום, יקיים 'אם יתקע שופר בעיר', ויהיה חרד לעורר בתשובה ויתקן כל המעוות, לעשות תשובה על כל ענין וענין, כי השופר מעורר על התשובה, כענין שכתב הרמב"ם בשופר של ראש השנה פ"ג מהלכות תשובה (ה"ד), זה לשונו, אע"פ שתקיעת שופר בראש השנה גזירת הכתוב, רמז יש בו, כלומר עורו ישנים משנתכם ונרדמים הקיצו מתרדמתכם וחפשו במעשיכם וחזרו בתשובה. ויהיו דברים אלה נמשכים למה שאמרו בירושלמי וזה לשונם, הך בר נש דדמיך בריש שתא, ועוסקים בדיניה לעיל, מורה עצלה, דכתיב (יונה א, ו) מה לך כי נרדם. ונראה דלאו דוקא ישן ממש, אלא אפילו ער ויושב בטל, ואינו מבקש על נפשו בתפלה ובתחנונים, ישן מיקרי, ואדם מועד לעולם בין ער בין ישן [ב"ק כו ע"א], אם אינו עוסק בתורה ובמעשים טובים. התעוררות הזו יתעורר בכל יום מימי אלול בתקיעת שופר.

באשמורת מראש חודש אלול. ורב יצחק ז"ל בן גיאת ז"ל כתב ואנו מנהגינו כהנך דקיימי מתחלת אלול.

וכ"כ רבינו ירוחם נתיב ו [ח"א מח ע"א], נהגו בכמה מקומות לתקוע מראש חודש אלול בכל בוקר וכל ערב, לעורר דרכי התשובה. וכן נהגו באשכנז אחר תפלה בכל בוקר וערב. וסמכו על פרקי רבי אליעזר פמ"ו שבר"ח אלול שעלה משה להר העבירו קול במחנה שעלה משה להר שלא יטעו עוד בעבודה זרה, והקב"ה נתעלה באותו שופר שנאמר עלה אלהים בתרועה וכו'. וכן התקינו חכמים שיהו תוקעים שופר בראש חודש בכל שנה כדי להזהיר את ישראל שישובו בתשובה, שנאמר אם יתקע שופר בעיר וגומר, וכדי לערבב את השטן שלא להשטין את ישראל.

והמהר"ם מרוטנברג בספר מנהגים דבי מהר"ם [סדר ריינוס לערב ר"ה] כתב כנ"ל ובטעם חדש, נהגו לתקוע שופר בכל בוקר וערב אחרי יציאות מבית הכנסת מראש חודש אלול עד ג' ימים קודם ראש השנה, כדי ללמד ולחנך במצות, דאומר מר שואלים בהלכות הרגל קודם הרגל ל' יום. גם לפי שלא ירגיש [השטן] מתי יהא ראש השנה. ומהאי טעמא אין מזכירין ר"ח בשבת שלפניו. אי נמי משום דכתיב בכסא ליום וגו'. עוד שמעתי מפני [ש]השטן הטעה את ישראל בארבעים ימים ראשונים, שנאמר כי זה משה האיש, וגרם שעשו העגל כדאיתא במדרש, ובר"ח אלול כשעלה לקבל לוחות אחרונות, אמרו נעשה תקנה שלא יטעה אותנו עוד ונתקע כדי לערבנו. גם כתיב [דברים ה, יט] קול גדול ולא יסף, ומתרגמינן לא פסק, מלמד שקול השופר היה הולך וחזק כל ארבעים יום אחרונים⁹. ומה שאין תוקעין ג' ימים לפני ראש השנה, כדי שלא יהא המזיק מורגל ל' יום רצופין, ואז אין [יכולין] לערבנו ולהבהילו, אבל כשחוזרין ותוקעים ביום הדין אז נרתע מלקטרג¹⁰.

9. וכעין טעם זה איתא בליקוטים מספרי דבי רש"י [אות שנו], נוהגים העם לתקוע מראש חודש אלול, לפי כשעלה משה וכו', ועלה למחר בראש חודש אלול לקבל לוחות האחרונות, אמרו ישראל בתחילה כשעלה משה הטעה אותנו השטן לעשות עגל מסכה, ועתה בואו ונערבבנו, והתחילו לתקוע בשופר, על כן נהגו הדורות לתקוע מן ראש חודש אלול וכל החודש, כדי לערבבו לבלתי השטין על ישראל.

10. והחיד"א ביוסף תהילות תהלים [פא, ד] נתן דרך אחרת בטעם תקיעות דחודש אלול, יש לחקור דאמרו רז"ל דכששומע הסט"א השופר בראש השנה ירא וחרד שמא הוא קול השופר של הגאולה ומבקש הלבנה וכו', והלא כל חודש אלול בכמה מקומות תוקעים שופר באשמורות ויש אחר תפלה, וא"כ כבר שמע וידע דהוא שופר בעלמא ואינו השופר של הגאולה. אמנם נראה דשופר שתוקעין בחדש אלול הוא להתעוררות לבד, על דרך אם יתקע שופר בעיר וכו', ושופר חודש אלול אינו פועל בשמים. אמנם שופר של ראש השנה על ידו מתגלים אורות עליונים וגילוי הרחמים, ולכן יראה ורעד יבא בו. וזהו שאמרו תקעו בחודש, כלומר בחודש אלול להתעוררות תשובה, ועכ"ז שופר בכסה ליום חגנו, פעולת השופר הוא ליום חגנו, כי חק לישראל הוא משפט לאלהי יעקב, דשופר דראש השנה שהוא מצות ה' חק לישראל הוא כ"י משפט לאלהי יעקב, דפועל השופר למעלה עושה אורים גדולים ומתגברים הרחמים, ואין לשופר שתוקעין באלול יחס בשופר של ראש השנה. ועיין עוד אריכות גדולה ונפלאה בענין האיך השטן מתערבב ע"י שופר דאלול, באור לישרים להג"ר ר' זרח איידליץ מפראג דרוש י'.

ובספר המנהיג [ר"ה אות כד] כתב, מנהג צרפת להתחיל מראש חודש אלול ואילך לתקוע בכל יום, ויש לי סמך לדבר בפרקי ר' אליעזר, בר"ח אלול אמר הקדוש ברוך הוא למשה עלה אלי ההרה והעבירו שופר בכל המחנה, שהרי משה עלה להר ואל יתעו עוד ישראל אחר עבודה זרה. והקב"ה נתעלה באותו שופר, שנאמר עלה אלהים בתרועה י"י בקול שופר, לכן התקינו לתקוע בראש חודש אלול בכל שנה ושנה, והצרפתים עושים אף משם ואילך¹¹.

[ובהרוקח [סימן רז] כתב מנהג מעניין, למעלה כתוב תוקעין בשופר מראש חדש אלול, כי כן התקינו שיהו תוקעין מ' יום 'עד יום הכפורים', על שם מ' יום אחרונים שעלה משה למרום ואמר לתקוע בכל יום, כדי שלא יטעו עוד בעבודה זרה, ובזה המלכות [באשכנז] אין תוקעין כי אם עד ראש השנה].

ולמעשה קבעו רבותינו שבאשכנז בעלי המנהגים, שתוקעין בכל חודש אלול, כמ"ש הספר המהרי"ל בהלכות ימים נוראים [אות ה], מנהג הוא בכל תפוצות ישראל לאתחולי בתקיעת שופר משנכנס אלול, (מהר"א קלוזנר). מנהג כשר לתקוע מראש חודש אלול, כדי לערבב השטן, ואין יודע מתי הדין ויקטרג. לכן אין תוקעין בערב ראש השנה, כי אז יהיה סבור השטן שיום הדין עבר. מנהג הוא שפוסקים מלתקוע שלשה ימים קודם ראש השנה.

וכ"כ במנהגי ר' אייזיק טירנא [אלול], ומוסיף ראייה וסמך מהכתוב, מנהג כשר לתקוע מראש חדש אלול עד זכור ברית שהוא ערב ראש השנה, ואז מפסיקין מלתקוע, וחוזרין ותוקעין בראש השנה זהו ל' יום. וסמך לזה [תהלים פא, ד] תקעו 'בחודש' שופר, משמע חודש שלם שהוא ל' יום. והכל כדי לערבב השטן שלא ידע מתי יהיה ראש השנה ויקטרג ח"ו. לכן אין מברכין חודש תשרי, וגם אין מזכירין ראש חודש לא בקרבנות ולא בתפילה. וגם כתוב בכסא ליום חגיגנו פירוש מכוסה.

11. והלבוש [סעיף א] מסביר בטוב טעם, מנהג לתקוע בשופר מראש חודש אלול בכל בוקר אחר התפלה, ובמקצת מקומות גם בערב, עד כ"ח באלול. והטעם, בראש חודש תוקעין משום שבו עלה משה רבינו עליו השלום להר סיני לקבל לוחות אחרונות, והעבירו שופר במחנה משה עלה להר, שלא יטעו ישראל עוד אחר עבודה זרה כמו שעשו בראשונה שטעו בחשבון ועשו את העגל, וא"כ על ידי אותו שופר נתעלה השם יתברך ונתיירא, שנמנעו ישראל מלחטוא, ועל זה נאמר [תהלים מז, ו] עלה אלהים בתרועה, לכן אנו תוקעין גם כן כדי למנוע העם מחטא ועון, כיון שעכשיו מתקרב הזמן של יום הדין שהקב"ה יושב בראש השנה ודן כל העולם כולו, והרי הוא בעבור שיסורו מרע וכו'. ואח"כ כיון שהתחילו משום סור מרע, תוקעין ג"כ כל החודש שיעשו טוב, וסמך לדבר תקעו בחודש שופר, משמע שיתקעו חודש שלם, והוא כדי לעורר העם שיעשו תשובה על הראשונות, ויהיו גם חרדים על דבר ה' לעשות להבא להיותם חרדים על דברו, כי קול שופר מחריד ומעורר, שנאמר [עמוס ג, ו] אם יתקע שופר בעיר והעם לא יחרדו, מלשון וחרד על דברי [ישעיהו סו, ב], שהוא חרד לעשות מצוה יותר מבשאר ימות השנה, והטעם שמזכירין ליום הדין, שנאמר [שם כז, יג] ביום ההוא יתקע בשופר גדול. ועוד כדי לערבב השטן שלא ידע מתי יום ראש השנה ויקטרג. ועוד שע"י קול השופר הוא מתערבב לפי שזוכר גם יום דינו.

ובדרכי משה [סימן תקפא] הביאו בלשונו ומוסיף, וכן המנהג, רק שאין תוקעין רק בשחרית'. ובהגהות מהר"א קלוזנר [במהרי"ל הנ"ל] שיש נוהגין להפסיק לתקוע שלשה ימים קודם ראש השנה עכ"ל, אבל המנהג כדברי מוה"ר אייזיק טירנא.

וכן פסק הרמ"א בשולחן ערוך [שם ס"א], **מראש חודש ואילך מתחילין לתקוע אחר התפלה שחרית**, ויש מקומות שתוקעין ג"כ ערבית' [כמו דעת הטור]. [ובמטה אפרים [ס"ז], ויש שתוקעין ג"כ אחר תפלת ערבית, ולא שמעתי נוהגין כן במדינתינו]¹².

אבל רבינו בעל השולחן ערוך לא קיבל את המנהג הזה של לתקוע בכל חודש אלול, וכן נהגו בני ספרד שאין תוקעין¹³. [אבל יש בקהלות הספרדים שנהגו לתקוע בזמן אמירת הסליחות בעת אמירת י"ג מדות].

מתי מתחילים לתקוע

הנה כידוע שראש חודש אלול אנו עושין לעולם בשתי ימים, דהיינו יום א' דר"א הוא ל' באב, ויום ב' דר"ח הוא א' באלול, ולפי זה צריך לברר אימתי מתחיל המנהג הנ"ל של תקיעת שופר ביום א' דר"ח או ביום ב' דר"ח.

ובדבר זה ישנם חילוקי דעות בין הפוסקים, דיסוד הדברים הוא תלוי במקור המנהג שיסודו הוא מפרקי דרבי אליעזר הנ"ל שנתקן ביום שמשה עלה להר לקבל הלוחות שניות ושהה שם ארבעים יום עד יום הכיפורים שאז קיבל הלוחות שניות,

12. ובאליה רבה שם סק"ב כתב שבפראג נוהגין לתקוע גם בערב. וכן הובא במחזור מעגלי צדק. וכן הובא במנהגי וורמייזא שנהגו כן. ובחיי אדם [כלל קלח ס"א], ותוקעין בכל החודש חוץ ערב ראש השנה, כדי להפסיק בין תקיעת רשות לחובה. ויש מקומות שתוקעין גם במנחה. ובערוך השולחן [תקפא ס"ב], ובלילה לא יתקעו בכל חודש אלול אפילו להתלמד, דאין לעשות התעוררות בלילה, והתקיעות מעוררים המדות העליונות. ומנהג זה נוגע למעשה כמ"ש בשו"ת אגרות משה אורח חיים [ח"ד סימן כא], ובדבר המנהג שלנו שתוקעין שופר מר"ח אלול בשחרית, אם אירע ששכחו לתקוע בשחרית ונזכרו במנחה, אם צריכין אז לתקוע, הנה מכיון שאיתא ברמ"א סימן תקפ"א סעי' א' דיש מקומות שתוקעין ג"כ ערבית, והוא המנהג שכתב הטור שנוהגין באשכנז לתקוע בכל בוקר וערב אחר התפלה, ומסתבר דהערב נמי הוא כשהוא יום דוקא, או דהיה זה אחר המנחה, או אף אם נימא דהיה זה אחר מעריב הוא משום שהיו מתפללין ערבית בעוד היום גדול, דלא מסתבר שיתקעו בלילה, שאינו עת רצון בתחלתה עד אחר חצות, ועיין בחיי אדם [שם] מפורש שאותן הנוהגין לתקוע גם בערב הוא במנחה, **שלכן אף שאנו אין נוהגין לתקוע אלא בשחרית, הוא טוב לתשלומין בערב**. וגם שאפשר שהמנהג שלנו הוא עיקרו שרק פעם אחת תוקעין ולא שני פעמים, וקבעו זה בשחרית שהכל מצויין בבית הכנסת, ובמנחה אין הכל מצויין, וגם בשחרית שהוא קודם שיוצאין למלאכתן, עדיף להתעורר לתשובה, כדי להתנהג בדרך התורה בעסקיו, שלכן כששכחו ולא תקעו, בערב הרי הוא מעצם מנהג התקיעה ולא רק תשלומין, **עכ"פ כשלא תקעו בשחרית יש להם לתקוע במנחה**.

13. ונתן טעם בזה בשו"ת לחם שלמה [עהרענרייך] מהדו"ת או"ח [סי' פ], י"ל דרבינו הב"י בעל השו"ע ס"ל כיון שנוהגין לקום באשמורת לומר סליחות ותחנונים כל חודש אלול כמנהג ספרד כמ"ש הטור בשם הרי"ץ גאות, אין צריך תקיעת שופר כלל, דהוא יותר התעוררות תשובה כשאומרים סליחות ותחנונים, וסובר כיון דהטור מביא מנהג הזה של סליחות באחרונה, גם הטור ס"ל דזהו עיקר ואין צריך עוד תקיעת שופר, דהרי הרי"ץ גיאות הגדול שבראשונים שהיה אחרון הגאונים בימי רבינו חננאל ז"ל לא הביא כלל המנהג לתקוע שופר, אף דודאי ראה הפרקי דר"א. אכן אנחנו יוצאים ביד רמ"א דהעיקר כהמנהג שבפרקי דר"א דתוקעין כל חודש אלול.

ויום העליה היה בראש חודש אלול, אבל לא מפורש שם אם ביום א' דר"ח או ב'. וזה גם תלוי בחשבון יום הארבעים שצריך להיות ביוה"כ.

ובדעת זקנים מבעלי התוס' [וכן הוא בפירוש הרא"ש שם] שהובא לעיל כתוב מפורש, ועלה בכ"ט, ואמר להם לישראל למחר ביום שלשים באב יהיה ר"ח אלול¹⁴, שיתחילו תקעו שופר, כדי שלא תטעו בירידתו כמו שטעיתם בראשונה. וזכר לדבר אנו תוקעין ביום ראש חודש אלול שהוא יום שלשים באב, שלעולם אנו עושין ר"ח שני ימים, ויום ראשון הוי מחשבון דאב שהוא מלא, ושהה שם ארבעים יום, שנאמר ואנכי עמדתי בהר כימים הראשונים, ושלמו ביום הכפורים, כיצד, יום אחד מאב וכ"ט מאלול הרי שלשים, ועשרה מתשרי הרי מ', והוא יום הכפורים, ואמר לו באותו יום סלחתי כדברך¹⁵.

והמהרי"ל [שם], ודרש מהר"י סג"ל דאז אין מתחילין לתקוע בהכנסת ראש חודש בערב, אך בשחרית יום ראשון של ראש חודש, משום דמאותו יום עד יום הכפורים מ' יום, כנגד מ' יום ששהה משה רבינו ע"ה בהר לקבל לוחות האחרונות. ומשה רבינו ע"ה בהשכמת הבוקר עלה, כמו שנאמר בסדר כי תשא ועלית בבוקר [שמות לד, ב], והוא היה ראש חודש אלול, וכן פרש"י שם ג"כ, וירד ביום הכפורים להודיע לישראל שנתכפר עון העגל.

והמהרש"ל בחכמת שלמה שבת [פט ע"א תוס' ד"ה לסוף], פירוש וקבלה בידינו שעלה בראש חודש אלול כדאיתא בפרקי דר"א, ומצינו לפרש שעלה בראש חודש ר"ל ביום ראשון של ר"ח שהוא ל' באב, כי אב מלא, ומשום הכי תוקעין ביום ראשון לראש חודש של אלול. אבל לרש"י שאינו מונה יום העליה, א"כ המנין מתחיל בראשון לאלול, א"כ לא יגיעו מנין הארבעים כלל ליום כפורים. אבל לפירוש התוס' שיום העליה מן המנין, א"כ שלמו הארבעים ביום כפורים, ובאותו יום אמר לו הקדוש ברוך הוא סלחתי כדברך. ונהי שלא ירד עד למחרתו של יום הכפורים להשלים יום העליה הראשונה שחסרה, מכל מקום יום כפורים יום רצון וסליחה שהוא כלות הארבעים יום, וכן פירש הרמב"ן שלמחרת יום כפורים ירד, כך משמע דברי התוס' דהכא, ועיי"ש שהאריך עוד¹⁶.

14. ועיין מה שהאריך הרבה בזה הרד"ל בפרקי ר"א [פמ"ו אות יג] ובתו"ד כתב, ובתוספות שעל התורה פ' עקב פירשו שעלה בכ"ט באב, רק שתקיעת שופר במחנה היה למחרתו בר"ח אלול שהיה כבר משה בהר, ותיקנו ליישב מנהג התחלת התקיעות בר"ח אלול, אבל לא תיקנו לשון הפרקי ר"א שמפורש בו שבר"ח א"ל עלה ההרה. ועיי"ש שהאריך בשיטת הסדר עולם פ"ו ובביאור הגר"א שם בזה.

15. ובפירוש רבינו אביגדור צרפתי מבעלי התוס' על התורה [פסק קכג] טעם מעניין, והיה נכון לבוקר ועלית בבוקר וגו' [שמות לד], זה היה מעשה בר"ח אלול, ואותו יום תקע משה בשופר, והכריז שהוא עולה להר סיני כדי שידעו, לפיכך אנו תוקעין בראש חודש אלול, זכר לזה שיזכו ישראל ליום הכיפורים למחילה, כמו שזכו אז, שנאמר [במדבר יד, כ] סלחתי כדברך, זה היה ביום הכיפורים שזכו ישראל לחזור לצורם כבתחילה.

16. ועיין תשובה חדשה וארוכה ונפלאה מכת"ק של השל"ה בבירור זמן העליה והירידה של משה רבינו, שנדפס בישראל טו (תשס"ה) ע"י הרה"ג ר' שלמה גוטסמן.

וכ"כ תלמידו בעל שו"ת משאת בנימין [סימן ב], שאלה הא דנוהגין להתחיל לתקוע מר"ח אלול, באיזה יום ראוי להתחיל, אי ביום א' דר"ח או ביום שני שהוא עיקר ר"ח, כי בקצת קהילות נוהגין להתחיל ביום ראש חודש ובו מתחילין למנות ימי החודש. תשובה, יראה להתחיל ביום א' דר"ח אלול וכן כתב מורי הגאון מהר"ר שלמה לוריא בהדיא. ונראה להביא ראיה ממה שכתבו הרא"ש והמרדכי במסכת ר"ה וטור או"ח בסימן תקפ"א שמה שמתחילין לתקוע בר"ח אלול, הוא ע"פ המדרש דפרקי ר"א דתניא בר"ח אלול אמר הקדוש ברוך הוא למשה עלה אלי ההרה שאז עלה לקבל לוחות אחרונות והעבירו שופר במחנה משה עלה להר וכו' ע"כ, מהא שמעינן דיש להתחיל לתקוע ביום שעלה משה להר, וע"כ צ"ל שביום ראשון דר"ח אלול עלה משה להר באחרונה, מדתניא בסדר עולם [פ"ו] בי' בתשרי הוא יום הכיפורים נתרצה המקום בשמחה לישראל ואמר סלחתי כדברך, ואותו היום ירד משה והלוחות בידו, והכי אמרינן נמי בפרק יש נוהלין [ב"ב קכא ע"א] בשלמא יו"כ יום סליחה יום שנתנו בו לוחות אחרונות, ומדיום ירידתו היה ביו"ד בתשרי יום עלייתו בא' דאלול היה שהוא ל' אב, דאי בשני דר"ח אלול לא מצינו מ' יום כלים ביו"כ, שהרי אלול לעולם חסר וכו', וא"כ אותם שמתחילין לתקוע ביום שני דראש חודש טעות הוא בידם. ואח"כ מצאתי בהדיא בדברי מהרי"ל כדברי.

וכ"כ גם תלמידו במטה משה [סימן תשעה], טעם אחר על מה שתוקעין, כמו שכתב האורח חיים תניא בפרקי רבי אליעזר בראש חודש אלול אמר הקדוש ברוך הוא למשה עלה אלי ההרה, שאז עלה לקבל לוחות אחרונות, והעבירו שופר במחנה משה עלה להר, שלא יטעו עוד אחר עבודה זרה. והקב"ה נתעלה באותו שופר, שנאמר עלה אלהים בתרועה. לכן התקינו חכמים ז"ל שיהיו תוקעים בראש חודש אלול בכל שנה ושנה וכל החודש, כדי להזהיר ישראל שיעשו תשובה, שנאמר אם יתקע שופר בעיר וגומר. ולאלו תרי טעמי צריך להתחיל מיום ראשון, דאילו לטעם הראשון כנגד משה עלה להר ושהה שם ארבעים יום וירד ביום כיפור, ומיום ראשון עד יום כיפורים ארבעים יום. ולטעם השני כדי לעורר העם שיעשו תשובה, צריכין גם כן להתחיל מיום ראשון, כי אלו ארבעים יום מיום ראשון דאלול עד יום כיפור הם רצויים לפני המקום, וימינו פשוטה לקבל שבים. ובמדרש איני ל' דודי ו' דודי ל' ראשי תיבות אלול, וסוף תיבות ד' יודיין שהם ארבעים יום. ואמצע התיבות ידו"ד שהוא עומד מכסא דין ויושב בכסא רחמים. וכן כתב המהרי"ל דיש להתחיל מיום ראשון, וכן כתב מורי הגאון ז"ל בספר חכמת שלמה בפרק רבי עקיבא [שבת שם]. ולפי זה צריכין לומר דב' ימים דראש השנה כיומא אריכתא דמיא.

ובלבוש הנ"ל מסביר בטוב טעם, והאי מראש חודש אלול דקאמר על כרחך רצה לומר יום א' דראש חודש שהוא נמנה עם תשלום ל' ימי חדש אב דמ"מ ראש חודש הוא, דאל"כ הא קי"ל דביום כיפור ירד משה מן ההר עם לוחות שניות, והרי עמד בהר ארבעים יום, ואין לך ארבעים יום אלא מיום א' דר"ח ואילך, דהא אלול חסר הוא. ולא עוד אלא שצריכין אנו לומר שעלה בבוקרו של כ"ט באב, דהא

קי"ל דבבוקרו של יום כיפור ירד, ואין לך ארבעים יום וארבעים לילה אלא מבוקרו של כ"ט באב עד בוקרו של יום כיפור, דהא קי"ל שכל עליותיו בהשכמה היו. אם לא שנאמר אלול דההוא שתא מלויי מליוה, אבל אנו לא קי"ל הכי אלא כמ"ד דבכ"ט באב בבוקרו עלה, ונימא דתמוז דההוא שתא מלויי מליוה לפי מה שפרש"י בפרשת עקב [דברים ט, יח] שפירש שבי"ח בתמוז עלה במ' האמצעים, נמצא שירד בכ"ח באב ופסל לוחות אחרונות ובבוקר חזר ועלה. והא דקאמר דבר"ח עלה והעבירו שופר בר"ח אלול, היינו משום דלילה הראשונה דר"ח השלימה יום ולילה של יום ראשון מן המ' יום, ואח"כ העבירו שופר במחנה והודיעו ע"י העברת השופר שעכשיו נשלם יום הראשון של עלייתו, ומשם ואילך ימנו להשלים מ' יום ולא יטעו עוד אחר עבודה זרה, נ"ל.

ובאליה רבה [תקפא סק"ג], גם נוהגין להתחיל מיום ב' דראש חודש, וטעמא כתב במטה משה דסמכו על תקעו בחדש שופר, דעם ב' ימים ראש השנה יש שלשים יום, ומשמע במקום חדש שאין מנהג, טוב לקבוע להתחיל מיום א' דראש חודש, ומ"מ הוי ל' יום דשני ימים ראש השנה חשיבי כאחד, ועוד שהרי הוכיח הלבוש כן¹⁷.

וכ"כ היעב"ץ במור וקציעה [סימן תקפא], לכן נ"ל שהנוהגים לתקוע ביום ראשון נימוקם עמם.

וכן הובא בהרבה ספרי מנהגי הקהלות שנהגו שהתחילו לתקוע מיום ראשון דראש חודש אלול, וכן נוהגים כהיום בקהלות שונות.

אמנם המגן אברהם [תקפא סק"ב] השיג על כל דברי האחרונים הנ"ל, כתב החכמת שלמה ולבוש ומשאת בנימין ושל"ה דיש להתחיל לתקוע מיום ראשון דראש חודש אלול, דאז הוי מ' יום שלפני יום הכיפורים כמו שעלה משה בהר כדאיתא בטור, וכ"כ מטה משה בשם מהרי"ל, וכתב דהנוהגים להתחיל ביום שני טעמייהו לתקוע ל' יום עם ב' ימים של ראש השנה¹⁸. ולי נראה דהטעם כמ"ש התוס' בב"ק דף פ"ב [ע"א ד"ה כדן] בשם התנחומא [כי תשא לא] דמשה עלה ביום שני דראש חודש אלול, רק שעברוה לאלול דהאי שתא¹⁹, וא"כ אין לזוז מהמנהג להתחיל ביום שני.

וכ"כ במטה משה הנ"ל, מנהג כשר לתקוע מראש חודש אלול עד ערב ראש השנה שהוא זכור ברית, ואז מפסיקים מלתקוע וחוזרים ותוקעים בראש השנה, וזהו שלשים יום. וסמך לזה תקעו בחודש שופר, משמע חודש שלם שהוא שלשים יום. ומטעם זה נראה לי להתחיל לתקוע ביום שני דראש חודש, ואז הוא שלשים יום

17. עיין בשו"ת דברי נחמיה בסוף שו"ע הרב או"ח שהאריך בדברי האליה רבה.

18. וביאר במחצית השקל שם, לכן מתחילין ביום שני של ראש חודש, ואלול חסר היינו כ"ט יום, חסר מזה יום אחד דהיינו ערב ראש השנה שאין תוקעים, כמו שכתוב סעיף ג', נשאר מאלול כ"ח יום, ושני ימים ראש השנה הוי שלשים יום. וסמכו על קרא תקעו בחודש שופר, והיינו שלשים יום שהוא חדש מלא.

19. וביאר במחצית השקל שם, והיה אלול שלשים יום, וכיון ששלמו ארבעים יום י' תשרי, על כרחך עלה ביום שני דראש חודש אלול.

עם שני ימים דראש השנה, וכן ראיתי נוהגים. [אך כבר הובא לעיל דהמטה משה בעצמו נוטה לפסוק כדעת רבו המהרש"ל להתחיל ביום א' דר"ח].

וכן פסק המטה אפרים [תקפא ס"ז], מראש חודש אלול ואילך תוקעים בכל יום אחר גמר התפלה תשר"ת קודם אמירת תהלים, ומתחילין לתקוע מיום שני של ראש חודש. ויש נוהגין להתחיל לתקוע ביום ראשון של ר"ח.

והרמ"א הנ"ל סתם הדברים וכתב, מראש חודש ואילך מתחילין לתקוע. וכתב המשנה ברורה [סק"ג], יש מתחילין מיום ראשון דראש חודש, ויש מתחילין מיום שני דראש חודש, וכ"כ בספר דרך החיים.

האיך תוקעין

כתב הב"ח [סימן תקצב] חידוש מעניין, [על דברי הטור שם, איתא בערוך, כשגומרין כל התפלה, דכל תקיעתא דיחידאי מיבעי להיות י' תשר"ת תש"ת תר"ת ואינון ק'. ור"ת הנהיג לתקוע תשר"ת למלכיות וכן לזכרונות ולשופרות וכו'], בערוך שבידינו כתב דקל תקיעתא וכו'. ונראה דטעמו כיון דמאחר שתיקן ר' אבהו משום ספק לתקוע תשר"ת ותש"ת ותר"ת, אם כן כל יחיד התוקע בציבור אין לו לתקוע אלא בסדר הזה, משום דאם יתקע תשר"ת או תש"ת או תר"ת לבד, יסברו השומעין שזה הוא עיקר התקיעה ויבואו לטעות, ומשום הכי קאמר דכל קל תקיעתא דיחידאי מיבעי ליה להיות עשרה לא פחות, ולפי זה כל תקיעות אף דכל חודש אלול, לא יתקעו בפחות אלא כסדר הזה. ולא נהגו כן, ואפשר דלרבינו תם דתיקן תשר"ת אין לחוש אף אם יתקעו תשר"ת לבד, ואנו מנהגינו כרבינו תם.

ומצינו שנהגו בקהלות פרנקפורט כמ"ש בדברי קהלות, ואחר התפלה תוקע המיוחד לתקוע בראש השנה בשופר, סדר תקיעה תשר"ת תש"ת תר"ת. ובעוד קהלות חסידיות שנוהגים היום כך. [ובמנהגי חב"ד כעין פשרה, במשך יום ראשון דראש חודש תוקעין להתלמד, ומתחילין לתקוע אחר התפלה ביום שני דר"ח].

אבל המנהג כבר נתפשט כמ"ש במטה אפרים [שם], מראש חודש אלול ואילך תוקעין בכל יום אחר התפלה תקיעה שברים תרועה תקיעה.

טעם מנהג התקיעה בחודש אלול

הנה כבר הובא לעיל עיקרי הטעמים מרבתינו הראשונים מייסדי המנהג של התקיעה בחודש אלול, א] משום זכר לתקיעה שתקעו כשעלה משה להר לקבל הלוחות בר"ח אלול. ב] לעורר דרכי התשובה. ג] לערבב השטן. ובספרי הדרוש והחסידות הובאו עוד הרבה טעמים והוספות בדרך פרד"ס התורה, ונביא כמה מהעיקריים שבהם.

כתב המהרי"ל הנ"ל, דרש מהר"י סג"ל טעם התקיעה משנכנס אלול, כדאמרינן משנכנס אלול מרבין בתשובה. וסמך לדבר ומל ה' א'ת ל'בבך ו'את ל'בב זרעך

[דברים ל, ה] ר"ת אלול. ולכך תוקעין להזהיר ולהזריז העם לתשובה. משל למלך כשבא לצור על עיר, וכן הצופה על המגדל כשרואה חיילות באים על עיר, דרכם להריע לתקוע להזהיר העם שיהו עומדים על משמרתם.

ובדרשות מהר"ח אור זרוע [סימן לב], וזהו שרגילים לתקוע מאלול, שנאמר אם יתקע שופר בעיר ועם לא יחרדו, פירוש שלא מעצמן חרדו. ועיר זה בית הכנסת, שנאמר בעיר אלקינו הר קדשו, ועכשיו נקרא מעט מקדש.

ומעין זה כתב השל"ה הנ"ל, עוד יתעורר ברמז הקולות, מה שמרמזים. ומתחלה אקדים לך מה שכתבו הקדמונים [ראה רמב"ם הל' דעות פ"ב ה"א-ב, שערי תשובה ריש שער רביעי], כשם שיש להגוף בריאות, וחולי ומיתה, כן יש בנפש. ובריאות הנפש הוא, קיום התורה והמצוות והנהגת המדות הישירות. והחולאים הוא בחסר מאלו הדרכים או בחלוף. והרפואות להם הוא התשובה הגמורה. וכמו שאם יכבד החולי במאד מאד בגוף, אזי מת, כן אם הרשיע הרבה, אזי הכרת תכרת הנפש בר מינו. ועל זה אמרו רבותינו ז"ל [ברכות יח ע"ב] רשעים בחייהם קרויים מתים. לכך תוקעין תשר"ת. ופירשו רבותינו ז"ל [ר"ה לג ע"ב] שברים הוא גנוחי גנח כדרך החולים, ותרועה הוא יליל ובכיה כדרך שבוכים על המתים. והנה עשה אלהים את האדם ישר, רק שהאדם מקלקל את עצמו, והוא עקש ופתלתל. על זה מורה תקיעה ראשונה, שהוא קול פשוט וישר. ואחר כך שהוא גנוחי גנח, רומז על חולי הנפש. ואחר כך יליל, רומז על חטאים גדולים שהם מיתת נפש. על זה צריך האדם להיות גנוחי גנח, ויילל בבכיה רבה, פלגי מים ירדו עיניו ויחזור, כי השם יתברך מקבל השבים. וכשעושה תשובה שלימה, אזי שם הוא לדרכו הראשונה כאשר עשה אותו השם יתברך ישר. וזהו תקיעה אחרונה, שהוא גם כן קול פשוט וישר, כי טוב וישר ה', על כן הוא יורה חטאים בדרך. כמו שאמרו חכמינו ז"ל במדרש [ירושלמי מכות פ"ב ה"ה] כי מצד החכמה והנבואה לא היה תקנה לחוטא, גם מצד התורה לא היה תקנה רק לשגגות על ידי קרבן. אמנם השם יתברך ברוך הוא ברחמיו וברוב חסדיו אומר, יעשה תשובה, ומביא זה הפסוק [תהלים כה, ח] טוב וישר ה' על כן יורה חטאים בדרך. וזהו שאמר הכתוב [הושע יד, י] כי ישרים דרכי ה'. ישרים לשון רבים, כלומר שתי פעמים ישר, דהיינו שעשה אותו ישר, וכשחטא ושב, מחזירו להיות ישר. כל אלה המחשבות יחשוב בכל אלול בעת התקיעות, ויעמוד באימה וביראה ורתת וזיע בשעת התקיעות, ויתודה וישוב אל ה' אלהינו. גם בראש השנה ראוי להרהר בזה, קודם שיכנס בהרהורי הסודות העמוקים של השופר של ראש השנה, שיתבאר לקמן מקצת מהם בעז"ה יתברך ויתעלה.

ובספר סדר היום [סדר ראש השנה], יש מקומות שנוהגין לתקוע בראש חודש אלול בכל לילות שקמים בהן באשמורת לומר סליחות ותחנונים. ומה טעם לאותה תקיעה, אלא לעורר הישנים מתנומתם, וכן הוא אומר אם יתקע שופר בעיר ועם לא יחרדו. וכן מצוה לתקוע ולהריע בתענית צבור, וכן הוא אומר וכי תבואו מלחמה בארצכם וכו' ותקעתם בחצוצרות. והטעם הוא כדי לעורר הלבבות ולהכנע כל אחד לשוב מחטאתיו, ומתוך כך רחמים של מעלה מתעוררים לרחם עליהם.

ובקב הישר [פמ"ח], מנהגן של ישראל להתחיל לתקוע מראש חודש אלול, שהוא שלשים יום קודם ראש השנה, דמיון בעל חוב שנותנין לו זמן שלשים יום להמציא מעות כדי שישלם לבעלי חובות [עי' ב"מ קיח ע"א ובש"ע חו"מ סי' ק ס"א], כן בדמיון זה נותנין לו לאדם בב"ד של מעלה זמן שלשים יום לעשות תשובה²⁰, כדי שיצא זכאי מב"ד של מעלה, בעשיית תשובה תפלה וצדקה להעביר מעליו רוע הגזירה. ושופר בא לעורר כי הוא מרמז על קרן דוד וכו', לכן מי האיש אשר חרד לדבר ה', כששומע קול השופר יחרד לבו ויתמלא רתת ורעדה מפני פחד ה' והדר גאוונו וכו'.

ובחיי אדם [כלל קלח ס"א], באהבת הקדוש ברוך הוא את עמו ישראל, הרבה להיטיב אותנו וצונו לשוב לפניו בכל עת שנחטא. ואף שהתשובה טובה בכל עת, מכל מקום חודש אלול הוא מובחר ומוכן יותר, שמקובל תשובתו משאר ימות השנה, לפי שימים אלו הם ימי רצון מעת שנבחרנו לעם, שכשחטאו ישראל בעגל ונשתברו הלוחות בי"ז בתמוז, ואחרי זה עלה משה בהר והתפלל, ואמר לו הקדוש ברוך הוא פסל לך [שמות לד, א] ונתרצה ליתן לו לוחות שניות, ואז עלה בראש חודש אלול, ונשתתה שם עד יום כיפור שהיה גמר כפרה. ואיתא בתנא דבי אליהו [זוטא פ"ד] ישראל היו נוהגים כל אותם הימים צום ותענית, ויום אחרון שבכולם דהיינו בעשרה בתשרי גזרו תענית ולנו בתענית, ולפיכך נקבע אותו יום דהיינו יום הכפורים לכפרה לעולם. ולפי שהיו ימים אלו ימי רצון מאז, לכן בכל שנה ושנה מתעורר עוד הרחמים למעלה והם ימי רצון. ולפי שכשעלה משה תקעו בשופר במחנה להודיע לישראל שלא יטעו עוד, לכן גם אנחנו נוהגים לתקוע בשופר בכל יום מראש חודש אלול. ותוקעין בכל החודש חוץ ערב ראש השנה²¹, כדי להפסיק בין תקיעת רשות לחובה²².

20. וכעין זה כבר מופיע בלקט יושר לתלמיד בעל התרומת הדשן, מראש חודש אלול ואילך יתחיל בזריות ובזהירות, כי אז ל' יום קודם יום הדין, זמן ב"ד ל' יום. ותוקעים כדי להזהיר בתשובה לבקש זכויותיו ליום הדין. אלול מלשון ויאאלון, תרגום של ויתורו [במדבר יג, ב].

21. והגר"ש קלוגר בחכמת שלמה [תקפא ס"ג], נראה לפענ"ד טעם נכון מדוע אין תוקעין בערב ראש השנה, מפני שבראש השנה מברכין שהחיינו על השופר, ואם היו תוקעין בכל יום אם כן אינו דבר חדש, דאיתמול גם כן היו תוקעין. ואף דהתם הוי בתורת רשות וכאן לשם מצוה דאורייתא, מכל מקום על כוונה לבר בלי מעשה לא שייך לברך שהחיינו. אבל אם אין תוקעין בערב ראש השנה, דומה כעין שמבואר בהלכות שהחיינו [רכה ס"ו] דפרי המתחדש שתי פעמים בשנה מברכין שהחיינו, כן הכא נמי, נהי דתקעו מקודם, כיון דהפסיק יום אחד שייך לברך שהחיינו, וזה טעם נכון לפענ"ד ודוק בעזה"י. עוד נראה לפענ"ד טעם חדש, כיון שאמרו חז"ל [דברים רבה ב, ט] שמלאכי השרת שואלים אימתי ראש השנה, ומשיב הקדוש ברוך הוא אני ואתם נלך לבית דין הגדול שבירושלים, ואם כן מוכח דקביעות ראש השנה תליא ביד ישראל וצריך שהם יקבעו יום הדין, ולפי זה בימי הבית שהיו מקדשין החדש היה אפשר לעשות כן שהיו מקדשין ביומו, אבל עתה שאין בית דין ואם כן במה נקבע ראש השנה, לכך נראה שנתקן לתקוע שופר בכל החודש, ובערב ראש השנה מפסיקין, וא"כ בהפסקה זו ניכר שמחר יהיה ראש השנה, אבל אם לא היו תוקעין כלל באלול, או היו תוקעין אף בערב ראש השנה, אז לא היה נודע אימתי ראש השנה, רק ע"י תקיעות החודש ובערב ראש השנה מפסיקין ניכר שיהיה למחר ראש השנה, והוי זה קביעות מאתנו.

22. וכעין זה בערוך השולחן [תקפא ס"א], תניא בפרקי דר"א בר"ח אלול אמר הקדוש ברוך הוא למשה עלה

והגר"א ביונה [ג, ג] אומר דבר נפלא בדרך רמז, לאלהים מהלך שלשה ימים, שעיקרו של אדם להתהלך לפני אלהים תמיד כמ"ש בכל הצדיקים, אבל ניונה לא הלכו לפני אלדים רק ג' ימים, והם ראש חודש אלול בהתראה ראשונה וראש השנה ויום כיפור, וכתבו הסימן אריה שאג מי לא יירא, כמ"ש היתקע שופר בעיר ועם לא יחרדו, מכאן ואילך כיון דדש דש. ואפשר לומר דלכך מפסיקין לתקוע ערב ראש השנה, דבשלשים יום כיון דדש דש נעשה טבע, כמ"ש אצל טיטוס.

ורבי צדוק הכהן מלובלין ברסיסי לילה [אות לט] האריך אריכות נפלאה ועמוקה בכל הענין ובתו"ד, דתשרי הוא השתדלות באתערותא דלתתא והרגשת הלב וההכנה שלו, אלול הוא במחשבה בלא הרגשה. ולכך באלול גם כן תוקעין שופר שהוא המעורר אתערותא דלתתא. אך החילוק, בתשרי הוא מצות ה', כי ה' יראה ללבב, ואמחשבה לא שייך ציווי, דשם הוא ביד ה', ופעולת האדם אינו אלא על צד ההרגל לבד, ולכך תקיעות דאז מצד מנהג. כי עיקר קדושת המחשבה בא רק מצד ההרגל והשתדלות של מצות אנשים מלומדה, שאין פועל כלום בלב מועיל ביותר למחשבה, דמהרגשה שבלב בא להתלהבות עד שאינו יכול לעשות כלום, אבל מצד הכרת השכל במחשבה אין מתלהב, והוא פועל כראוי בישוב הדעת, אלא שאינו אלא על דרך מנהג והרגל, כיון שאין לו הרגש בלב ששם הוא עשיית המצוות של השם יתברך, כטעם [שיר השירים רבה ה, ב] השם יתברך לבן של ישראל. ולכן הצירוף של אלול הוא סופי תיבות של וצדקה תהיה לנו כי. והיינו מקבלים קודם למשפיעים ובן קודם לאב, דהתכלית לעולם הוא בסוף, ובאלול התכלית הוא המחשבה והוא הסוף מעשה שלו. ומחשבה תחילה שלו הוא המעשה בפועל, שמצד ההרגל שלא במחשבה, שזהו עומק ראשית דמחשבה מה שאדם עושה קצת כמתעסק בלא התבוננות מחשבה גמורה ועיי"ש עוד²³.

אלי ההרה, שאז עלה לקבל לוחות אחרונות והעבירו שופר במחנה משה עולה להר, כדי שלא יטעו כמו שטעו בראשונות במעשה העגל, והקב"ה נתעלה באותו שופר שנאמר עלה אלקים בתרועה ד' בקול שופר. ועל כי השופר הציל את ישראל מהחטא, וחודש אלול הוא חודש המעוטר לתשובה שהוא החודש האחרון מהשנה וקודם ימי הדין. וחכמי המוסר רמזו עליו מקרא דאני לדודי ודודי לי שהראשי תיבות אלול, כלומר שעתה העת שיהיו כל מחשבותי לדודי, וכשאעשה כן, אז גם דודי לי שישגיח עלי לטובתי, וגם השופר מסוגל לתשובה כדכתיב אם יתקע שופר בעיר והעם לא יחרדו, ולפיכך נהגו כל ישראל לתקוע בשופר אחר התפלה כל החודש הזה. ומתחילין מיום שני של ר"ח, מפני שהוא יום הראשון לחודש זה. ויש שתוקעין בבוקר ובערב, ואנו אין תוקעין רק בבוקר. ותוקעין תשר"ת, לבד בשבתות וערב ר"ה דמפסיקין בין תקיעה דרשות לתקיעת חובה שצותה תורה.

23. וכעין זה דבר עמוק בשם משמואל פרשת משפטים [תרעח], דהנה בראש השנה ישראל מעוררין באתערותא דלתתא בשופר וצלתינן ובעותין אתערותא דלעילא. אך ידוע בדברי האריז"ל דלכל אתערותא דלתתא באה מקודם אתערותא דלעילא, וזה נותן כח לעשות אתערותא דלתתא, לעורר לעילא ביתר שאת, [וכן הוא באבן עזרא בפסוק [שמואל א, ב, ג] ולו נתכנו עלילות]. ובאלול נפתחו לישראל י"ג מכילין דרחמי, וכמים פנים אל פנים מביאים התעוררות אהבה בלב ישראל להכין לבבם לעבודת ירחא שביעאה, וכר"ת אלול איני לידודי וידודי לי. אך ידוע דלכל ההארות הבאות מלמעלה, צריכין לעשות להן חפץ של מצוה שזה יהיה כלי להחזיק ההארה

והאבני נזר [בנאות הדשא ח"ג אלול אות ג] הקשה למה אין מברכין על התקיעות שתוקעין בכל חודש אלול, כיון שהוא מתקנת חכמים כדאיתא בפרקי ר"א ובטור או"ח. ותירץ דהתקיעות שבחודש אלול הן רק הכנה לראש השנה, ואמר בשם החידושי הרי"מ זצ"ל מגור דהתקיעות של חודש אלול לתקוע בתוך הלב [דהיינו להכין את הלב], כדי שנוכל לקבל התקיעות של ראש השנה, ומשום הכי כיון שהיא רק הכנה לר"ה אין מברכין, וסמכין על ברכה של עיקר המצוה, וכמ"ש הר"ן בפ"ק דכתובות [ב ע"א] דלכך לא שייך לברך על הקידושין בשעת האירוסין כמו בכל ברכת המצוה, כיון שאינה עדיין גמר מצוה, דאכתי מחסרא מסירה לחופה עיי"ש²⁴.

ועוד הרבה טעמים נפלאים בכל מיני דרכים ניתנו בספרים וקצר המצע.

הראינו לדעת את גודל יופי המנהג של תקיעת שופר בחודש אלול, כי שרשיו עמוקים וגדולים יסודותם בהררי קודש, ויתן ה' שיקויים בנו במהרה והיה ביום ההוא יתקע בשופר גדול וכו', ונזכה כולנו לשנת גאולה וישועה, והשטן יבהל ויפסיק מלקטרג על עם ישראל.

ההיא, ואם לאו לעומת שבאה כן תלך. וזהו שהתקינו באלול לתקוע בשופר כדי שיהי' כלי להארה. עיי"ש עוד.

24. ועיין להגר"י שור בספרו תורת המועדים סימן ב' שהאריך בטעם שאין עושין ברכה על תקיעת שופר דאלול.

הסליחות ואמירתם

בימי הרחמים והסליחות, נהגו עם ישראל מזה מאות בשנים, להשכים קום, ולשפוך את שיח לבם וצקון לחשם, בסליחות ובקשות ופסוקי תחנונים ואמירת י"ג מדות של רחמים, לקראת בואם של ימי הדין ומלכות ה' מחדש על העולם, שבו יעברו כל באי העולם כבני מרון, לפני המלך הקדוש היושב על כסא הדין והמשפט, ולהתוודות ולבקש את סליחת ומחילת ה' על חטאינו ועונותינו, בתקווה ובתפלה שימחול ויסלח ויכתבנו ויחתמנו בספר חיים טובים וגאולה וישועה. ונעמיד בזה מקור ושורשי וטעמי המנהג ודרך התהוותו וחילוקי המנהגים בזה.

שורש אמירת הסליחות

המקור והיסוד הראשון לבקשת ואמירת סליחות²⁵, כבר גילה הקב"ה למשה רבינו באמירת שלש עשרה מדות של רחמים [שמות לד, ו, ובראש השנה יז ע"ב], וכמו שאומרים 'כמו שהודעת לעניו מקדם', וכמ"ש בתנא דבי אליהו זוטא [פכ"ג], יענך ה' ביום צרה [תהלים כ, א], כי היה דוד יודע שעתיד בית המקדש להיות חרב, והקרבנות יהיו בטלים בעוונותיהם של ישראל, והיה דוד מצטער על ישראל במה יהיה כפרה לעוונותיהם, ואמר הקב"ה לדוד בשעה שהצרות באות על ישראל בעוונותיהם, יעמדו לפני יחד באגודה אחת ויתוודו על עוונותיהם לפני, ויאמרו לפני סדר סליחה, ואני אענה אותם. ובמה גילה אותן הקב"ה זאת, אמר ר' יוחנן הקב"ה גילה זאת בפסוק 'ויעבור ה' על פניו ויקרא' [שמות לד, ו] וגו', מלמד שירד הקב"ה מן ערפל כשליח ציבור שנתעטף בטליתו ועובר לפני התיבה [וזה הטעם שהש"ץ מתעטף באמירת הסליחות בטלית²⁶, משום שאומרים בסליחות י"ג מדות [לבוש סי' תקפא ס"א]] וגילה לו למשה סדר סליחה. אמר לו הקב"ה למשה, אם יהיה תלמיד חכם שיש בידו להוציא את ישראל מידי חובתו, אל יזוח דעתו עליו מלהתפלל על ישראל, שיתגאה ויחדל לירד לפני התיבה להתפלל, אלא יסתכל בי שלא היה שום שיתוף עמי במעשה בראשית, וירדתי וגיליתי סדר סליחה למשה, וכן ממני ילמדו כל באי עולם, וכל מי שיש בידו להוציא את ישראל מידי חובתו, וכשהוא מוציא אותן אני נותן להם שכר טוב, ובשעה שישראל מתקבצין לפני ועומדין לפני באגודה אחת ואומרים לפני סדר סליחה, אני אענה אותם, שנאמר [תהלים כ, י] ה' הושיעה המלך יעננו ביום קראנו.

25. ביאור שורש מלת "סליחה" כתב המלבי"ם בספר הכרמל, גדר פועל 'סלח', הוא שמעביר העון מן המציאות לגמרי כמו שלא היה במציאות כלל מעולם וכו', ועל כן לא נמצא 'סליחה' בשום מקום בתנ"ך רק אצל ה', ולא מאדם לאדם, כי האדם לאדם הגם שעובר על פשע ונושא עון לא יוכל לסלוח, שאין האדם יוכל על זה להשיב דבר שהיה כאילו לא היה, רק ה' לבדו יכול לעשות זאת. [וסמך לזה מה שאומרים בתפלת הימים הנוראים 'אין לנו מלך וסולח אלא אתה'].

26. ואם צריך ברכה על עטיפת הטלית האריכו כבר הפוסקים ואכ"מ.

וכן מפורש בגמרא ראש השנה [יו ע"ב], מלמד שנתעטף הקדוש ברוך הוא כשליח צבור, והראה לו למשה סדר תפלה. אמר לו, כל זמן שישראל חוטאין, יעשו לפני כסדר הזה, ואני מוחל להם וכו'. אמר רב יהודה ברית כרותה לשלש עשרה מדות שאינן חוזרות ריקם²⁷.

וכבר מצינו בחז"ל בגמ' שתיקנו לומר סדרי בקשות ותחנונים וידיויים בימי התעניות על עצירת גשמים והצרות, בתענית [טו ע"א] ובמגילה [כט ע"ב] ועוד. וכן מצינו בעזרא הסופר [עזרא ט, ה-טו] שהאריך שם בדברי וידיי סליחה וריצוי (עי"ש בחז"ל), וכן מצינו אצל יואל הנביא [ב, טו-יח]. אבל המעניין הוא שלימי הסליחות הרחמים והתשובה לא מצאנו בחז"ל שום סדר של סליחות ותחנונים²⁸.

זמני אמירת הסליחות

עשרת ימי תשובה

עצם מנהג אמירת הסליחות בימים אלו כבר מצאנו בימי רבותינו הגאונים, אך במשך הדורות נתהוו בהם הרבה שינויים ומנהגים בזה, דבזמן הגאונים עיקר הסליחות היו אומרים רק בעשרת הימים של ימי התשובה שבין כסה לעשור, דימים אלו הן מה שאמרו בגמ' [ראש השנה יז ע"א] דרשו ה' בהמצאו [ישעיה נה, ו], אלו עשרת ימים שבין ראש השנה ליום הכיפורים, (וכמ"ש בשבלי הלקט סי' רפב, ולפי שהן עשרה ימים ימי תשובה, ובהם שערי תפלה פתוחים, 'התקינו להשכים ולהתפלל בהם בתחנונים ובסליחות').

וכ"כ לראשונה הגאון הקדמון ר' כהן צדק [הובא ברא"ש סוף מס' ראש השנה], 'מנהג בשתי ישיבות (סורא ופומבדיתא) לומר תחנונים בעשרת הימים שבין ראש השנה ליום הכיפורים, משכימים בכל יום לבית הכנסת לפני עמוד השחר, ומבקשים רחמים'. ומתחיל ש"צ ואומר תחנונים, וכשמסיים אומר ואנחנו לא נדע, ואומר קדיש.

וכ"כ רב עמרם גאון בסידורו [ח"ב סי' קיז], ועשרת ימים כו'. 'ומשכימין בכל יום לבתי כנסיות ומבקשין רחמים'. וכ"כ רב האי גאון [אחרון הגאונים], 'מנהגנו לומר תחנונים בהנך עשרה ימים לחוד'.

וכ"כ הרמב"ם [הל' תשובה פ"ג ה"ט], ומפני ענין זה נהגו כל ישראל להרבות במצות מראש השנה ועד יום הכיפורים יותר מכל ימות השנה, 'ונהגו כולם לקום

27. וברבינו בחיי פרשת כי תשא [לד, ו], וצריך אתה לדעת כי כל המבין שלש עשרה מדות ויודע פירושן ועיקרן ומתפלל בהם בכוונה, אין תפלתו חוזרת ריקם, אלא אם כן היו בידו עבירות שמעכבות זה. והנה בזמן הזה שאנחנו שרויים בגלות, ואין לנו כהן גדול לכפר על חטאתינו, ולא מזבח להקריב עליו קרבנות, ולא בית המקדש להתפלל בתוכו, לא נשאר לנו לפני ה' בלתי אם תפלתנו וי"ג מדותיו, ומתוך י"ג מדות אלה למדנו סדרי תפלה ובקשת רחמים מאת אדון הכל יתעלה.

28. ועיין בספר דברי חיים להרה"ק מצאנו מועדים [ד"ה בילקוט] שנתן טעם עמוק ונפלא בזה.

בלילה בעשרה ימים אלו, ולהתפלל בבתי כנסיות בדברי תחנונים ובכיבושין עד שיאור היום'.

וכ"כ המנהיג [ראש השנה אות כה], 'מנהג כל ישראל להשכים ולומר תחנונים מראש השנה ועד יום הכיפורים שהם ימי רחמים'. ועד כדי כך שמצינו ברב נטרונאי גאון [הובא ברא"ש שם] שכתב, לפיכך נוהגין רבותינו לישיב בהן בתעניות בין בחול בין בשבת ע"כ, ועי"ש ברא"ש שהאריך להשיב עליו שאסור להתענות בשבת ובראש השנה, [ועי' בשו"ע סי' תקצז]²⁹.

האמירה בימי אלול

אבל במשך השנים הרחיבו במקומות שונים את זמני אמירת הסליחות גם לכל חודש אלול, ולראשונה הביאו רב האי גאון [הנ"ל], ושמענו במקצת אתרי בפרס קיימו מראש חודש אלול, ואמרי דביה סליק משה להר זימנא שלישיית ונחית בלוחות שניות ביום הכיפורים, וכל המוסיף לבקש רחמים ותחנונים זכות הוא לו.

וכ"כ חד מגאוני ספרד הרי"ץ גיאנות [במאה שערים ה' תשובה], ואנו מנהגינו כהנך דקיימי מראש חודש אלול. והעתיקו הרא"ש [שם] והטור [סי' תקפא]. וכ"כ המנהיג [שם], ויש מקומות בספרד שמתחילין מר"ח אלול, ויש לי סמך למנהגם, מפני שעלה משה למרום בראש חודש אלול לקבל לוחות האחרונות וירד ביום הכיפורים, ולכך הוקבע לדורות יום מחילה וסליחה, שנאמר לו [במדבר יד, כ] סלחתי כדבריך. גם הר"ן [ראש השנה טז ע"א] מזכיר מנהג זה 'יש מקומות שמקדימין באחד באלול, ויש סמך למנהגן לפי שבו התחילו מ' יום שנתרצה ה' למשה.

וכן קבע המחבר בש"ע [סי' תקפא ס"א], נוהגים³⁰ לקום באשמורת לומר סליחות ותחנונים מראש חודש אלול ואילך עד יום הכיפורים.

וכ"כ מהרח"ו בשם האר"י [שער הכוונות תחילת דרושי ראש השנה], ענין הסליחות של בני ספרד באשמורת הבוקר ליל חודש אלול עד יום הכיפורים, העיד לי ה"ר יונתן סאגיש, שהוא ראה למורי [האר"י] ז"ל שהיה אומר מלה במלה עם הציבור.

וידוע הסמך למנהג זה מן התורה שרמז בעל הטורים [נצבים ל, ו] ומל ה' אלקיך א'ת ל'בבך ו'את ל'בב ז'רעך ר"ת אלול. לכך נהגו להשכים להתפלל לסליחות מראש חודש אלול ואילך. וכן לולא האמנתי לראות בטוב ה' [תהלים כז, יג] לולא אותיות אלול, שמאלול ואילך חרדתי נגד ה'.

והטעם לאמירת הסליחות מראש חודש, כבר הבאנו לעיל מהגאוני דלפי שבארבעים יום אלו עד יום הכיפורים שהה משה רבינו בהר לקבל הלוחות

29. ויש קהילות שאינם אומרים כלל סליחות בעשרת ימי תשובה.

30. ודקדק הרה"ק מהר"ש מבעלזא על לשון המחבר "נוהגין" שאין זה כלל מדרכו של המחבר להתחיל דבריו במנהג, רק כן דרכו של הרמ"א, ואמר דרצה לרמז בזה, להיות שמתחילים ימי הדין, וזקוקים אנו לבטל מעלינו

שניות, ועמד בכל המ' יום בתפלה ותחנונים להעביר מדת הדין מישראל ולסלוח להם, ונתרצה ביום הכיפורים ונאמר לו סלחתי כדבריך. ומאז נקבעו ארבעים יום אלו לימי רצון³¹.

והמאירי בחיבור התשובה [משיב נפש מאמר ב פ"ב] כתב עוד טעם, שראוי להקדים להרבות תפלה ותחנונים ולעורר הלבבות לתשובה קודם ראש השנה, על צד אמרם [פסחים ו ע"א] דורשין הלכות הפסח קודם לפסח ל' יום, וכן בכולם ראוי להקדים ולדרוש בענין היום, כדי להתעורר על עניני היום. ועל זה הצד התפשט המנהג בהרבה מקומות 'להקדים ולהרבות בתפלה מראש חודש אלול, ולהעיר השחר בסליחות', כדי שיהיו מחשבותיהם זכות ונקיות בהגיע היום, יצא חודש אלול בטהרה ונכנס תשרי בקדושה.

וכ"כ בסדר היום דברים מלהיבים, ראש חודש אלול צריך כל אדם לעורר אל לבו לפשפש ולחפש מעשיו ולשוב אל ה' אלהינו, כי הוא זמן רצון לקבל תשובה בין של יחיד בין של צבור, כי הם ימים שנתפייס הקדוש ברוך הוא על מעשה העגל, כשעלה משה למרום במ' ימים האחרונים. ונהגו באלו הימים להרבות בסליחות ותחנונים ולקום באשמורת הבוקר כל מקום כפי מנהגו. וכבר נתפשט המנהג לקום בכל לילה שעה א' או ב' קודם אור היום, ומסדרין סליחות עד הבוקר כל אחד כפי כחו. ועל זה החודש נאמר [שיר השירים ו ג] א'ני ל'דודי ו'דודי ל'י ר"ת אלול, שהקב"ה מבקש אהבתנו וימינו פשוטה לקבל שבים. ומוסיף, וכל שכן במועד הזה שהוא כולל ענינים רבים, בין עניני האדם היחיד שצריך לשוב ממעשיו ולחפש דרכיו שעתיד לעמוד בדין עליהם, ובין עניני העיר וכו', ועל כל ענין וענין יש להם גזר דין מתוחה אם לטוב ואם למוטב וכו'. ועל כל אלו הענינים צריך כל אדם לעורר את לבו ל' יום קודם ראש השנה, והוא מראש חודש אלול לבער את החמץ שיש בתוך קרבו בחורין ובסדקין, ולא יניח ממנו לא מעט ולא הרבה, שכבר חל עליו חובת ביעור. ובהיות כי הענין רב מכל ימות השנה ואין המלאכה לא ליום ולא ליומים, צריך להתחיל ולבער ל' יום קודם, לקיים מעט מעט אגרשנו, וכולי האי ואולי ונוכל לטהר עצמינו באלו הל' יום וכו'. ומפני זה נהגו להרבות סליחות ותחנונים.

ובבינה לעיתים [דרוש נז] האריך ג"כ בדברים נפלאים, ועתה בחודש זה בימי השכמה לסליחות ותחנונים, למען תקובל תשובתינו ונשיג הכפרה הנכספת, נשים לב כי בחלאים שני מינים, חלי חדש שנתהווה מאיזו סיבה, ועם היותו כבד, הוא אפשרי התרופה לזמן קצר באיזו הרקה או הרקות והקזה והקזות ועניינים אחרים לגבול ימים מעטים לא כביר. אך אם הוא חולי ישן, נעשה קניין בו מזמן הרבה, זה ודאי

את הדינים, ואיתא בירושלמי (יבמות פ"ב ה"ו) דמנהג מבטל דין, דהיינו שיש כח במנהג ישראל לבטל הדין, לכן פתח המחבר בלשון 'והגין', כדי לבטל ולהמתיק הדינים בימי הדין אלו ע"י קיום המנהגים הקדושים.

31. כתב הגר"א באדרת אליהו שמות [לג, ז], במ' יום האחרונים לא עשה אלא התנפל עליהם, ועל כן ניתקן אלו המ' יום לתחנונים, וביום הכיפורים נתרצה השי"ת להם.

לא יוכל להרפא פעם אחת או שתיים במעט שיעור מהזמן, אלא צריך יכין עצמו לתרופה ארוכה, יתמיד בה ימים רבים, למען מעט מעט גרש יגרש הליחה המחליאה, אשר היא תקועה בתוכיות עצמותיו, ואם יתחיל בה ויפסיק ולא ירצה להתמיד, לא עשה כלום, והוא מעותד אל הסכנה. כן החוטא פתע פתאום, עם היותו עוון פלילי, יש לו מקום לשוב ככל הצריך, וקל מהר ישיג כפרתו. אכן אנחנו עתה באים להתרפאות מחלי ארוך וישן, הם העוונות אשר לנו מראשית השנה ועד אחרית שנה שנעשו בנו קניין טבעי, ולא תספיק תשובה מה לימים מועטים לכלה הפשעים ולהתם החטאת. על כן נתקנו כל הימים האלו מראש חודש אלול עד ערב יום הכפורים, קרוב לארבעים יום, שבכל בוקר ובוקר נתמיד לקחת הסמים התרופיים בסדר הסליחות, כי כולי האי ואולי יספיקו לטהרת הטומאה הארוכה משנה תמימה. וזה הוא מבואר שהעיקר הוא ההתמדה והשקידה בהם, ולא תהיה ההתחלה בחריצות וזריזות גדול כמנהג, ועוד מעט קט נכנס הרפיון וההתרשלות ומפסיקים ביניהם, כי ילאו להתמיד כבראשונה, וזה באמת מפסיד עצום וגדול בענייני השלימות.

ויש עוד הרבה טעמים בדרך פרד"ס התורה שניתנו בספרים, ועי' בליקוטי תורה להתניא [פר' עקב] אריכות גדולה.

מנהגים נוספים

במאירי בחיבור התשובה [מ"ב פי"א] מביא, ומזה נהגו במקומות לקום בלילות ולקבוע תפלה בבית הכנסת בכל 'שני וחמישי' של אלול, כדרך שעושין הכל בעשרת ימי תשובה בתחנונים ובדברי כיבושין.

ובאבודרהם [תפלת ראש השנה], ומפני שיום זה [ראש השנה] הוא יום הדין, נהגו כל ישראל להקדים מ'ט"ו יום באלול, להשכים ולומר תחנונים ולשאול רחמים מה' עד יום הכיפורים שהוא יום חתימת הדין.

והר"ן בראש השנה [שם], נהגו בברצלונה וגלילותיה להשכים באשמורת הבוקר מיום 'כ"ה באלול', ונימוקם עמם דסמכו על מה שאיתא בפסיקתא רבתי [פי' כג] בשם ר' אליעזר דבכ"ה באלול נברא העולם וכו', ולכך נהגו להשכים בכ"ה באלול לומר סליחות ותחנונים, והאריך ובסוף מסיק דאנן קיי"ל כר' יהושע דבניסן נברא העולם, ולפיכך נהגו בגירונה שלא לקום עד ראש השנה. [ודבריו הובאו בדרכי משה סק"ג, ועי' ביאור הגר"א סק"ה שהאריך בדברי הר"ן].

מנהג אשכנז - מנהגנו

כתב רש"י בתשובה [מחזור ויטרי סי' שיג], דרשו ה' בהמצאו [ישעיה נה, ו], אלו עשרת ימים שבין ראש השנה ליום הכפורים, ועושין בהן תשובה, ומתענין בהן, ומשכימין בכל יום לבית הכנסת לפני עמוד השחר ומבקשין רחמים, ומנהג ממוצאי שבת לפני ראש השנה. וכ"כ הטור [שם] ומנהג אשכנז כשחל ראש השנה ביום חמישי

או בשבת, אז מתחילין ביום ראשון שלפניו לעמוד באשמורת הבוקר ואומרים סליחות ותחנונים.

ומהר"א קלוזנר ומהר"א טירנא [מיסודי מנהגי אשכנז], 'מנהג לעמוד לסליחות במוצאי שבת שלפני ראש השנה קודם עלות השחר', אם חל ראש השנה בחמישי או בשביעי, לפי שאמרינן בפ"ק דע"ז [ג ע"ב] שהקב"ה שט בי"ח עולמות בלילה, ובג' שעות אחרונות בבוקר הוא שט בעולם הזה, שנאמר [תהלים פח, יד] אליך ה' שועתי ובבוקר תפלתי תקדמך³². ואם חל ראש השנה ביום ב' או ג', אז מקדימין למוצאי שבת שהוא יום א' כ"א או כ"ב באלול.

וכ"כ במהרי"ל [ימים נוראים אות ב], בכל שנה ושנה בסוף חודש אלול ימי סליחות, מתחילין ביום ראשון של השבוע בהשכמה בין שחל באמצע השבוע בין שחל בשבת, ולפעמים מקדימין לסליחות בשבוע קודם השבוע שחל בתוכה ראש השנה. וזה הכלל, לעולם אין פוחתין מד' ימים סליחות קודם ראש השנה.

ובעקבותיהם פסק רבינו הרמ"א [שם], ועומדים באשמורת לומר סליחות ביום ראשון שלפני ראש השנה. ואם חל ראש השנה שני שלישי, אז מתחילין מיום ראשון שבוע שלפניו.

[ובהגהות מנהגים למהר"א קלוזנר [הביאו גם במטה משה אות תשעט] הביא רמז, דתיבות 'אתם נצבים היום' בגימטריא 'לעמוד לסליחות'. דהיינו שבזמן שקורין אתם נצבים [בשבת או במנחה שלפניו] אז מתחילין סליחות³³].

ובספר הקדמון והנפלא שער המלך [ר"ה שער ב פ"א] כתב טעם למנהג אשכנז, ימי הרחמים והסליחות האלו שתיקנו הקדמונים לקום באשמורת הבוקר לשקוד על דלתות בית ה', והרב ב"י כתב לקום מן ר"ח אלול ואילך, ומהראוי לנהוג כן. והרב רמ"א כתב שלא נוהגים כן אלא מיום ראשון שלפני ראש השנה וכו', כי כל האחרונים מקילים על העולם, לפי שהדורות כלים והולכים בעו"ה, הולכים ומתמעטים בעבודת בוראם, ואמרו חז"ל [ב"ק עט ע"ב] אין גוזרין גזירה על הציבור אלא א"כ יכולין לעמוד בה, וראו שלא יוכלו מאשמורת כל החודש, כי השינה חטפתם,

32. ובמשנה ברורה [תקפא הקדמה], נוהגים לקום באשמורת, דסוף הלילה הקדוש ברוך הוא שט בעוה"ז, והוא עת רצון. ומה שנהגו מר"ח, שאז עלה משה בהר סיני לקבל לוחות אחרונות, והעבירו שופר במחנה משה עלה להר שלא יטעו עוד אחר ע"ז והוי עת רצון. ואיכא אסמכתא מקרא איני לידודי וידודי ל"י ר"ת אלול, וס"ת עולה מ' כנגד ארבעים יום מר"ח אלול עד יוה"כ, כי באלו ארבעים יום התשובה מקובלת להיות לבו קרוב אל דודו בתשובה, ואז דודו קרוב לו לקבל תשובתו מאהבה. ועוד סמך מקרא ומל ד' אלקיך את לבבך ואת לבב זרעך ר"ת אלול [והוא מלשון הב"ח שם].

33. ובליקוטי מהרי"ח (אלול) כתב דרמז הוא לפי מנהגינו שמשכימין לסליחות ביום א' לפני ר"ה, דאז קורין בשבת פרשת 'אתם נצבים', לרמז ולעורר להשכים מחר לאמירת הסליחות, ואם מתחילין בשבוע שלפניו, אז הרמז קאי על הקריאה באתם נצבים בשבת במנחה.

העמידו דבריהם לתקן שבוע אחת קודם בוא מועד עכ"פ יאמרו עמוד ונעשה מלאכתנו, כל אחד יבוא הביתה לעשות מלאכתו כתרגומו למבדק בכתבי חושבניה, כי כל אדם נחתם בספר הזכרונות וכו'³⁴.

הטעמים למנהג אשכנז

וטעם מנהגינו להתחיל תמיד הסליחות דוקא ביום ראשון, כתב הלבוש [סי' תקפא ס"א], מנהג אשכנז וכל הנגררים אחריהם כמונו היום, המנהג הוא כשמתקרב זמן הדין דהיינו כשחל ראש השנה ביום ה' או בשבת, מקדימים פני ה' לעמוד בבוקר באשמורת ביום א' שלפני ראש השנה, וכשחל ראש השנה ביום ב' או ג', מתחילין לעמוד ביום א' שלפני השבוע שחל ראש השנה להיות בתוכה. ונוהגין כן, משום שמנהג רוב העולם שיתענו עשרה תעניות עם יום כיפור כנגד עשרת ימי תשובה [כמ"ש המרדכי ראש השנה סי' תשח], ולעולם יחסרו ד' ימים מראש השנה עד יום כיפור שלא יוכלו להתענות בהם, דהיינו ב' ימים קודם ראש השנה ושבת תשובה וערב יום כיפור, לפיכך כשחל ראש השנה ביום ה' אז יכולין להתענות ד' ימים קודם ראש השנה וה' ימים בין ראש השנה ליום כיפור, ויום כיפור הוא העשירי. אבל כשחל בב' או בג' שלא יוכלו להתענות ד' ימים באותו שבוע, לכך מתחילין בשבוע שלפניה. וכדי שיהיה לעולם יום קבוע שלא יטעו, קבעו להתחיל לעולם ביום ראשון, ואז יוכלו להפסיק בין התעניות ולהשלים י' ימי התענית בימים מדולגים. וכ"כ המטה משה [שם], והביאו המג"א [סק"ג] והט"ז [סק"ב]³⁵.

והאליה רבה [שם סק"ח] כתב עוד טעם, דבכל הקרבנות נאמר והקרבתם עולה, ובראש השנה נאמר [במדבר כט, ב] ועשיתם עולה, שיעשה האדם עצמו קרבן בראש השנה³⁶ [עי' ירושלמי ראש השנה פ"ד ה"ח, ויק"ר כט, א], ולהכי צריך ד' ימים³⁷, דע"י התענית

34. והג"ר חיים אחי המהר"ל בספר החיים [סליחה ומחילה], בספר הזוהר [עי' ח"א קעט ע"ב] כתיב [משלי יח, יז] צדיק הראשון בריבו, ועל דא יהא לאקדומי קודם ראש השנה. ומזה אנו נוהגים להקדים ולהשכים לומר סליחות ותחנונים בשבוע שלפני ראש השנה. ורמז לדבר, כי תשחר אל א-ל [איוב ה, ה] רמז להשכמת השחר בחדש אלול.

35. ובערוך השולחן [תקפא ס"ג], ולכן המנהג אצלינו דאם חל ר"ה ביום ה', מתחילין הסליחות ביום א' והיו ד' ימים, אבל אם חל בשבת הוי ששה ימים, מפני שתמיד מתחילין ביום א' שהוא ראשון למעשה בראשית, ובאשר האדם הוא תכלית הבריאה לעבוד ד' יתברך, לכן מתחילין בתשובה ביום ראשון להבריאה. וכשחל ר"ה ביום ב' או ביום ג', מתחילין מן יום ראשון של השבוע שלפניה.

36. מודגש כאן נקודה מעניינת, שבראש השנה נעשה אדם כאילו מקריב עצמו כקרבן, ולכך צריך ביקור כקרבן. [ועי' במהר"ל בגבורות ה' פ"ח], כי אין קרבן זולת הקירוב והדיבוק בו יתברך, לצאת מן החטא לשוב אליו יתברך, וזהו לשון קרבן, התקרבות אל השם יתברך על ידי הקרבן.

37. יש להעיר דהא ביקור ד' ימים בקרבן הוא רק בקרבן תמיד כמ"ש פסחים [צו ע"א], ואילו קרא דועשיתם שנאמר גבי ראש השנה הוא בקרבן מוסף ד"ה, ולא בעי ביקור.

יבקר ויפשפש בחטאיו דומיא דקרבן [דטעון ביקור קודם ההקרבה ד' ימים] מפני המומין³⁸.

והגר"א [שם] כתב, דלפי שיום כ"ה באלול הוא יום בריאת העולם [כדעת הר"ן הנ"ל], אבל אינו מוגבל ביום מסויים, ולכן קבעו במנהג אשכנז יום א' שהוא יום ראשון לבריאת העולם³⁹.

ובנוהג כצאן יוסף [ה' ראש השנה], דמצינו גבי מתן תורה [שמות יט, טו] היו נכונים לשלשת ימים, דדוגמת הקב"ה וישראל כדוגמת חתן וכלה, ויום מתן תורה הוא יום חתונתם וכו', וקי"ל [ריש כתובות] בתולה נשאת ליום הרביעי, כדי שיהא טורח בסעודה ג' ימים, וכשאדם חוטא, שכינה מסתלקת ממנו והוי לנו דין גרושה, ובימים אלו שישראל חוזרים בתשובה, חוזר ומקרב אותנו אליו כאדם המחזיר גרושתו, וצריך הכנה ג' ימים לתעודה, חתום תורה בלימודה לתקן את אשר עוות, וא"כ כשחל ראש השנה ביום ב' או ג' אין שם ג' ימים קודם ראש השנה, צריכים להקדים⁴⁰.

ובלקט יושר [עמ' 117] הביא בשם רבו התרומת הדשן **טעם נפלא שמתחילין במוצאי שבת**, כשחל ראש השנה ביום ה' נוהגין לעמוד סליחות ביום ראשון שלפניו, משום דצריכין ג' ימים להכנה. מהו דתימא עמוד ביום ב' דהוי נמי ג' ימים לפני ראש השנה, וי"ל לעולם עומדין ביום ראשון, משום שהוא סמוך לשבת. ונהג כל אדם ללמוד בשבת, וכן הוה בימיו [של התרומת הדשן], משום דאין לאדם עסקים, וגם יש לו פנאי ללמוד, והביא משל כשבאו ישראל לארץ ישראל רוצה תורה לחגור שק, משום כשהיו ישראל במדבר היו פנויים ממלאכה, והיו לומדים תורה, אבל עתה כל אחד ואחד הולך לכרמו ואינם לומדים תורה. אמר הקדוש ברוך הוא משל לשתי אחיות ואחת לוקחה לאיש ואין לה בת זוגה כו', כך השיב הקדוש ברוך הוא יש לך

38. והביאו במשנה ברורה [סק"ו], ועוד טעם שקבעו ד' ימים, שכן מצינו בקרבנות שטעונים ביקור ממום ד' ימים קודם הקרבה, ובכל הקרבנות בפ' פנחס כתיב והקרבתם עולה, ובר"ה כתיב ועשיתם עולה, ללמד שבראש השנה יעשה אדם עצמו כאילו מקריב את עצמו, ולכן קבעו ד' ימים לבקר כל מומי חטאתו ולשוב עליהם. [ולהעיר שבאליה רבה מודגש שע"י התענית יבקר מעשיו ומומיו ויחשב כמו קרבן, אבל המשנ"ב השמיט את ענין התענית, ומשמע מדבריו שע"י עצם אמירת הסליחות נחשב כקרבן].

39. וכעין זה כתב הרה"ק המגיד מקאזניץ זצוק"ל בעבודת ישראל [פרשת נצבים], ויש לומר גם כן טעם, כי בכ"ה באלול נברא העולם, כי בתשרי נברא אדם הראשון ויצא בדימוס, ואמר לו הקדוש ברוך הוא הרי סימן לבניך וכו' כדאיתא במדרשים [ויקרא רבה כט, א], והגם שאנו אומרים בראש השנה היום הרת עולם, וכתב האר"י ז"ל כי הרת הוא מלשון הריון, ואם כן אפשר דמשמע כי בריאת עולם היתה במחשבה נעלמת כמו העובר בהריון אמו. מכל מקום האמת כפשוטו כי בתשרי נברא העולם וכדברי המדרשים הנ"ל. רק שבחינת המלכות היתה בבחינת הריון ומחשבה נעלמת, ולא היתה ניכרת אדנותו ומלכותו עד שיצאו ישראל ממצרים בניסן והוא ראש השנה למלכים [ראש השנה ב ע"א], דהיינו רגל שבו על ידו נתגלה כי ה' לבדו מלך על כל הארץ. אבל הענין האמת, כי העולם נברא בתשרי והתחלתו בכ"ה באלול, ולכן תיקנו חז"ל לעמוד באשמורת לומר סליחות, כדי לקדש ימי הבריאה עד יום הששי שהוא יום המקודש בריאת אדם ראש השנה כי כל דבר מתעורר בזמנו.

40. ועיין עוד בשער המלך שם שכתב טעם נפלא באריכות מעין זה.

בת זוגו ושבת שמו, ובשבת הם פנויים ממלאכה והוי לומדים תורה. לכך טוב להתחיל ביום ראשון, כי העם שמחים מחמת מצות התורה שהם לומדים בשבת, וגם מחמת עונג שבת, ואמרינן [שבת ל ע"א] אין השכינה שורה לא מחמת עצלות ולא מתוך עצבות אלא מתוך שמחה של מצוה. לכן טוב להתחיל להתפלל מתוך שמחה של מצוה, וגם הפייט התחיל במוצאי מנוחה⁴¹. ובספרי הדרוש והחסידות יש עוד הרבה טעמים שונים בזה⁴².

שעת זמן אמירת הסליחות

הנה כפי שראינו לעיל בכל המקורות הקדמונים עיקר הזמן הראוי לאמירת הסליחות, הוא לקום באשמורת הבוקר לפני עלות השחר, וכלשון הרמב"ם, נהגו כולם לקום בלילה. ולשון השולחן ערוך, נוהגים לקום באשמורת. והמג"א [שם סק"א] כתב הטעם שהוזכר בכל ספרי המנהגים וכן בלבוש, דאמרינן בע"ז [ג ע"ב] שהקב"ה שט בלילה בי"ח אלף עולמות, ובשלוש שעות אחרונות שט בעולם הזה, והוא עת רצון, [ועי' מ"ש בסימן א']. ובלבוש מסיים, הרי קרוב לנו בכל קראנו אליו באותו זמן. וכתב הפרי מגדים שם, דלפי טעם זה יש לומר סליחות בסוף הלילה מיד קודם אור הבוקר⁴³.

וכבר כתב במטה אפרים [שם סי"א], זמן אמירת הסליחות הוא בסוף הלילה סמוך לאור הבוקר, ועכשיו מתאחרין על הרוב עד התחלת עמוד השחר. ומ"מ ביום ראשון משכימין קצת יותר, בכדי שיתכן לומר לשון הפזמון שאומרים בו, בזעקתם בעוד ליל, וכן רצה עתירתם בעמדם בלילות.

ובערוך השולחן [שם ס"ג] כתב, ודע שיש לזוהר בסליחות אלו ושל בה"ב בשני דברים, א', דאלו שאינם מתענים, ובהסליחות מוזכר לשון תענית או צום, לא יאמרו זה, דלא ליהוי כדובר שקרים, ויאמרו לשון תפלה במקום תענית. והב', כי בהרבה

41. והרה"ק מהרי"ד מבעלזא אמר עפי"ד הגמ' שבת (ק"ט ע"ב) כל האומר ויכולו נעשה שותף לה' במעשה בראשית, ומדרך העולם פאר אשותף שליטט מען נישט צו די טיר' [דלשותף אין נועלים את הדלת], ולכן אנו מתחילים מיד בצאת השבת לבקש להאריך לנו השותפות שהיה לנו בשבת, ולא לסגור הדלתות בעדנו, בכדי שנוכל להכנס ולבקש מלפניו סליחה, וזהו שאומרים 'במוצאי מנוחה קדמנוך תחלה'.

42. ועי' בספר בן מלך להגרי"ל מינצברג זצ"ל ראש השנה מאמרים א-ו שהאריך בטוב טעם בעומק כוונת ומטרת אמירת הסליחות.

43. ובפנים יפות ויקרא [טז, ל] רעיון נפלא, אמרו במדרש והביאו הטור או"ח שהזקנים מקדימים מחודש אלול והקב"ה מכפר שלישי עונות בעבור תשובת הזקנים המקדימין. ופירשו בזה מ"ש הנביא [ירמיה לא, יב] אז תשמח בתולה במחול ובחורים וזקנים יחדיו, פירוש שנמחול עונותיהם בחודש אלול שהוא מזל בתולה אפילו לבחורים בזכות הזקנים, וז"ש במחול ובחורים וזקנים יחדיו, והוא חסד הש"י שמחשב ימי אלול כל יום שהוא י"ב שעות שעה אחת ליום והם ימי קודש המכפרים על ימי חול, והיינו אספרם מחול ירבון [תהלים קלח, יט], שימי אלול הקדושים ירבון על ימי החול של כל השנה, וזהו שתקנו בסליחות לעמוד קודם היום כדי שירבו יותר מימי החול, וזהו שאמר הקיצותי פירש"י שמקיצין מן השינה, ואמר ועודי עמך שהוא לשון תוספות, שעי' תוספת הלילה ירבון יותר על ימי חול.

מהסליחות נזכר שאמירתנו הוא בלילה וקודם עלות השחר, כמו בזעקתם בעוד ליל וכו', ועכשיו שבהרבה מקומות אומרים סליחות בעוד שכבר היום גדול, והוה דובר שקרים, ולכן ידלגו תיבות אלו. ויש פוסקים שכבר ישבו אמירת מלות האלו דהכוונה היא כלפי כלל ישראל בכללות, ואז זה נכון, דבתוך כלל ישראל יש הרבה שקמים לפנות בוקר, [ואולי צריך לכוון את הפשט הזה באמירת המילים האלו]⁴⁴.

אמירתם בחצות הלילה

בדור האחרון שחולשה גדולה ירדה לעולם, וקשה לקום בקדרותא דצפרא⁴⁵, נהגו רבים וטובים להגיד הסליחות בחצות הלילה. והמקור הראשון שמצאנו לכך, הוא לאחד מקדמוני גדולי ספרד ר' יהודה כלץ בספר המוסר [וכ"כ במנורת המאור תפלה פ"ב] שכתב, וקמים בחצות הלילה⁴⁶ להתחנן ולבקש על נפשם מאת הקב"ה שיושב על כסא דין בימים האלו והשופט כל בריותיו. ויש לנו ראייה מדוד המלך שאמר [תהלים קיט, סב] חצות לילה אקום להודות לך על משפטי צדקך. ובחצות הלילה דעתו של אדם מיושבת עליו יותר מזמן אחר, מפני ששוקט הגוף מרתוח הדם, ונתעכל המזון שבמעיו, ונודקק הדם, ואז תהיה הנפש מכוונת להשכיל ומתעוררת להבין ולהשיג יותר ממה שתשיג ביום, שכשהאדם טרוד והגוף שבע או רעב, לא תוכל הנפש להתיישב מפני תרדמת הגוף, על כן לא יכול אדם לכוון דעתו ולבו בלילה, אלא באשמורת התיכונה, שנאמר [איכה ב, יט] קומי רוני בלילה לראש אשמורות, שפכי כמים לבך נוכח פני ה'. על כן התקינו חסידים הראשונים לקום באלו הלילות ולהתחנן ולהתפלל לפני הבורא יתברך עד אור היום, כמו שאמר דוד המלך ע"ה [תהלים נז, ט] עורה כבודי עורה הנבל וכינור אעירה שחר, אני מעיר השחר ואין השחר מעיר אותי [ירושלמי ברכות פ"א ה"א]. ובכל זמן שהאדם מתחנן לפני הקב"ה ומתפלל באמצע הלילה, הקב"ה שומע תפילתו ועונהו, מפני שהוא עת רצון, והקב"ה נזכר באותה שעה לחורבן בית המקדש וגלות ישראל בין האומות, וחונן עליהם ושומע תפילתם. נמצא כי המתחנן לפני הקב"ה באשמורת הלילה, תקובל תפילתו משני ענינים. האחת, שהקב"ה יושב על כסא רחמים לקבל תפילתן של ישראל. והשנית, שיוכל האדם לכוין את לבו יותר באלו השעות⁴⁷.

44. ועיין מ"ש הבני יששכר בספרו אגרא דפרקא (אות קמז) לאמרו דוקא אחר שכבר האיר היום ולא באשמורת הבוקר, ויסודו עפ"י דברי הזוהר (ח"א קעח ע"א) עיי"ש שהאריך, ומשום הכי ראיתי כמה מאנשי מעשה נמנעים מלומר סליחות בקדרותא דצפרא. אבל כבר תמה עליו נכדו בעל המנחת אלעזר בספרו דברי תורה (ח"א אות א) דעפ"י דברי מפרשי הזוהר הפשט הוא אחרת שם, ומסיק דלא כדבריו.

45. וגם הולכים לישון מאוחר בלילה מחמת כל מיני סיבות.

46. ויש להדגיש שהוא אומר שקמים בחצות הלילה, דהיינו שהולכים לישון ואח"כ קמים, ממילא יש בזה קצת מעין ענין הקימה לסליחות.

47. והגר"מ שטרנבוך שליט"א בתשובות והנהגות [ח"ד סימן קלד], ונראה שיעקר גדול בעבודת ימי סליחות הוא להשכים לאמירתם, וכמ"ש הש"ע נוהגים לקום באשמורת לומר סליחות. ונראה דגם האומר סליחות בחצות הלילה, יש לו להשכים בבוקר לתפלה, שזהו תיקון גדול בימים אלו הזריוות לעבודת הבורא. (ורק בלילה ראשונה

ובתהלה לדוד [סי' קלא אות ב] הביא סמך מדברי המג"א [שם סק"ט] על מ"ש המחבר דאין נפילת אפים בלילה, ונ"ל דאם נמשכה תפלת מנחה עד הלילה לכולי עלמא אין נופלין, דתחלת הלילה תגבורת הדינים, משא"כ אחר חצות הלילה, וכתב התהלה לדוד, מדברי המג"א **יש סמך לומר סליחות אחר חצות הלילה, ונופלין על פניהם, דאחר חצות חוט של חסד נמשך.** ויש עוד טעמים בספרי חסידות על מעלת האמירה בחצות הלילה, ובפרט בלילה הראשון במוצאי שבת שיהא יותר קרוב לשבת, מפני שאומרים בו הפיוט 'במוצאי מנוחה'⁴⁸.

ויש קהלות שנוהגין להגיד הסליחות קודם חצות הלילה, ודבר זה לכאורה מוקשה מאוד, ובפרט עפ"י מ"ש במפורש האריז"ל [שער הכוונות תפלת ערבית דרוש א], **דע כי בחצות הלילה הראשונה אין ראוי לומר כלל שום סליחות**⁴⁹, ולא להזכיר י"ג מדות **דויעבור.** וכן פסק המג"א בשמו [סי' תקסה סק"ה] ובמשנה ברורה [שם ס"ק יא].

וכבר נשאל בזה המהר"ם זכות בתשובה [סי' ל, הובא בדבריו בקיצור בשערי תשובה תקפא ובברכי יוסף שם] ויצא חוצץ נגד זה וז"ל, על דבר הסליחות שנוהגים במקומות

דסליחות "במוצאי יום מנוחה" רבים אומרים סליחות בחצות דוקא). אשר על כן לא טוב בעיני המנהג שראיתי בזמן האחרון שהתחילו כמה מנינים לומר בכל יום הסליחות בחצות, ובבוקר מאחרים להתפלל, ולפי מ"ש לכאורה חסר להם המעלה לקום לתפילה בזריזות באלו ימים הנוראים. וגדולה מזו סיפר לי המשמש בקודש אצל כ"ק האדמו"ר הקדוש רבי אהרן מבעלזא זצ"ל, שהיה מצוי אצלו להיות ער כל הלילה, ובהגיע הזמן סמוך לסליחות ממש ביקשו האדמו"ר להניח לו לישון אפילו לרגעים ספורים, כדי שיוכל לקיים "קימה" לסליחות, לקיים מש"כ הש"ע לקום לסליחות, דכשמדובר על קימה היינו משינה דוקא, שזה עצמו תיקון גדול לקום משינתו לסליחות. ולמעשה רואים בהקדמונים דנהגו לקום בלילה מוקדם מאד, דז"ל הרמב"ם פ"ג דתשובה (ה"ד) ונהגו כולם לקום בלילה בעשרה ימים אלו ולהתפלל בבתי כנסיות בדברי תחנונים ובכיבושין עד שיאיר היום, ולישנא ד"לקום בלילה" משמע דקמים בתוך זמן השינה, ולכן האומרים סליחות רק אחר שיאור היום לכאורה חסר להם המעלה שבעוד לילה שהוא זמן רחמים, ואמנם יש שמטעם כן אומרים סליחות בחצות, אבל העיקר בימי הסליחות לקום בזריזות ולהקדים מכל השנה. ואם בכל אופן אומר בחצות עכ"פ לא יאחר לקום לתפילה בבוקר, דאלי"כ הוי כחילול השם, וצריך ליזהר בפרט בימים אלו.

48. וכמ"ש טעם נפלא בשם משמואל כי תבוא [תרע], האמת שבשמים אין מקמצים כלל, וברצונו יתב"ש להשפיע כל טוב, אך המניעה היא מצד המקבלים שאינם ראויים לקבל ועומדים מרחוק. אך באם האדם יש לו תשוקה רבה להתקרב להש"ת, ממילא נמשך ונתקרב למקום ששם תשוקתו וכו'. וזהו הענין שבשבת בנקל לשוב בתשובה, כמו שאמרו שבת בו תשוב. דהנה באמת האדם שחטא ונעקר מכלל ישראל איך יכול לבוא לתשובה, כי הוא רחוק מאד. אך מחמת הרצון והחשק של האדם לשוב לשרשו כמקדם, עי"ז הוא יכול לבוא לתשובה כנ"ל. אך לזה הרצון ג"כ קשה מאד לבוא, מאחר שעדיין עומד מבחוץ מאין יבוא לו הרצון. אך בשבת שהיא עת רצון, ובפרט במנחה שהיא רעוא דרעיון ונפתח הרצון העליון למעלה וכמים פנים אל פנים, כמו כן נפתח אצל האדם רצון ותשוקה לבוראו, ע"כ שבת היא זמן תשובה. ובזה יובן מנהג החסידים שמקדימין הסליחות **במוצאי ש"ק תיכף אחר חצות לילה,** כי כל מה שיכולין לקרב לשבת טוב יותר, מחמת שאז היא עת רחמים ורצון ושעת תשובה וכנ"ל.

49. הארי" מדגיש כאן 'לא שום סליחות', ולא כפי שהעולם שעיקר הבעיה היא באמירת י"ג מדות לפני חצות. ואמירת סליחות לפני חצות הוא לכאורה כמו שאסור ללמוד מקרא [וכן אמירת תהלים להרבה פוסקים] בחצי הלילה הראשון, כמ"ש האריז"ל בשער המצות פ' ואתחנן ואכמ"ל.

מועטים לאומרם בלילה עת תפלת ערבים, ראוי לחקור העושים הם כדין וכהלכה, והיש להם על מה שיסמוכו או לא.

תשובה, בדבר הסליחות אין ספק לקוצר השגתי שמנהג טעות הוא, וראוי למונעו באותם המקומות שנהגוהו וכו', ומה גם בנידון דידן שאין לו משען ומשענה, והמיעוט שהחזיקוהו בטלי במיעוטן, כי הלא בכל ארץ אשכנז ופולניא וארצות המערב וארץ תוגרמה ואחרון חביב בארץ ישראל תוב"ב אין אחד שינהגו ככה, וזאת עלתה לנו למחזיק ולמעוז דברי המקבלים מארי דמהימנותא האוסרים אותו ומגזימים עליו משום לא תחסום שור בדישו. והענין הוא כי הלא נודע לכל רואי שמש שהזכרת תלת עסר מכילן דרחמי הוא הורדת שפע שובע חסד אל עליון, למען יכנס לנו לפני משורת הדין, וזמנו ההגון הוא ביום או קרוב אליו, שאז שערי החנינה נפתחים, כמד"א [תהלים מב, ט] יומם יצוה ה' חסדו, אבל בלילה הוא עת הסתרת האור ושעת שלטון ממוני הדין פחד לילה ודבר באופל יהלך ב"מ, ובהזכרת הי"ג מדות אנו רוצים למנעם מפעולתם, וראוי שנירא פן יתקנאו בנו ח"ו, דהשתא ומה אם הקדיש וקדושה דסידרא תקנו בלשון תרגום לחשש יראתנו מקנאת מלאכי השרת הקדושים, כל שכן שהגון ומחוייב לירוא מחמת אלה רח"ל. גם כל מי שחלק לו אלוה בבינה ויודע בתוכות ובסתום חכמה, מבין שענין זה הוא בלבול הסדר הישר שתיקן הטוב והישר ית"ש וקרוב הדבר לקיצוץ. ומעתה אין להקשות מההיא דפ"ק דע"ז [ד ע"ב] דאמר רב יוסף לא ליצלי איניש צלותא דמוספי בתלת שעי קמייתא דיומא ביומא קמא דריש שתא דזמנין דמפקיד עליה דינא, ואסיקנא התם דדוקא ביחיד הוא דאסיר אבל בציבורא לית לן בה דנפיש זכותייהו, דהתם טעמיה משום דשעת דין הוא ולא נכון ליחיד שיבטח בזכותו, אבל נידוננו אינו מטעם זה כדכתיבנא וכו'. וא"ת הא בליל יום הכפורים אומרים סליחות בכל נפוצות יהודה, הא לאו מילתא היא, משום דאותו הלילה גדול מאד כחו מיומי החול שאין שטן ואין פגע רע כמוזכר בפ' ד' דנדרים בההיא גימטרייא דהשט"ן, וכנודע מדברי הזוהר בהרבה מקומות. ותו דהא לטעם זה אנו אומרים ג"כ ביום הכיפורים ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד בקול רם, וכתב בעל הטור ז"ל שהטעם הוא ממה שהובא במדרש ואלה הדברים מפני שאז אנחנו כמלאכים וכו'. כלל העולה שלא ראוי להזכיר י"ג מדות אלא בעת רצון, וכך הוא מוסכם מכל המקובלים, ויש לזה לראיות ברורות ליודעי החכמה. ומעתה כיון שדבר זה לא הוזכר בגמרא ולא בשום פוסק הנודע לנו, מי יערב לבו לגשת בקום עשה נגד משכילי בני ישראל וכו', על כן נראה שראוי לכל בעל נפש להמנע מלאמרו או ישב בבית הכנסת וידום, וליכא משום לא תתגודדו, דהא בצינעא עביד, ואי בעי יאמר באותו הזמן מזמורים או מה שיחפוץ מפני הרואים, וכך היא דרכי אני הצעיר, וגם הוידוי יוכל לאמרו, כי הלואי שיתודה אדם כל היום וכל הלילה, מלבד בליל מוצאי שבת שקבלנו משם אר"י דבי עילאי זלה"ה שאסור לאמרו עד יעבור חצות לילה שעדיין יש קדושת שבת עיי"ש. ויש שניסו ליישב האמירה לפני חצות בדוחק עי' במשמרת שלום (קודינב, סי' מא ס"ד, ובמחשבות בעצה [טוראו, קרלין] קו' פרפראות לחכמה סי' ח). ועי' מ"ש באגרות משה

או"ח תנינא [סי' קה] שהאריך בזה ומסיק, יש להתיר 'בשעת הדחק כזה שאי אפשר אח"כ, ויתבטלו מלומר סליחות, ולא יהיה התעוררות לתשובה, אבל צריך לפרסם ולהודיע שהוא רק הוראת שעה מפני הדחק רק בשנה זו, ולשנה הבאה יאמרו סליחות בזמן⁵⁰.

מקור השם סליחות

הנה ביסוד הדברים נקראים בשם 'סליחות' על שבמנהגים בשנים הקודמים היו אומרים כל הסליחות בתעניות, באמצע ברכת 'סלח' לנו בחזרת הש"ץ, ולכך התחילו את תחלת הסליחות באמירת סלח לנו אבינו כי ברוב אולתנו שגינו מחל לנו מלכנו כי רבו עונינו [וכפי שאומרים גם היום בכל הסליחות לתעניות אף שנאמרים אחר שמו"ע]. ועל שם זה נקראו 'סליחות', ואף שנשתנו המנהגים אבל השם נשאר.

וכמ"ש רב עמרם גאון בסידורו, כשמגיע שליח צבור בחנוך המרבה לסלוח אינו חותם אלא מתחיל בסליחות. ובהתחלת סליחות הרבה מנהגות, יש שמתחילין לא בחדס ולא במעשים באנו לפניך. ויש שמתחילין אתאנו על שמך. ויש שמתחילין כך, אבינו מלכנו אבינו אתה. אבינו מלכנו רחם עלינו. סלח לנו אבינו כי חטאנו, מחל לנו מלכנו כי פשענו, כי אתה ה' טוב וסלח ורב חסד לכל קוראיך. ואומר סליחות כפי צורך השעה.

וכ"כ המרדכי ברכות [רמז קג], והשתא רגילות הוא לומר סליחות בסלח לנו, ומרבים בתחנונים באמצע הברכה, משום דצרכי רבים נינהו, אבל לצורך יחיד אין יכול להאריך כי אם לאחר תפלתו. וכ"כ באבודרהם [סדר תפלת התעניות], וחוזר ש"צ התפלה ואומר סליחות ויודוים בסלח לנו.

וכ"כ בטור הלכות תענית [סימן תקסו], וכ"כ רב עמרם שיכולין לומר סליחות בסלח לנו, והכי קאמר רב נטרונאי, מנהג ב' ישיבות בתענית צבור בשחרית אומרים ז' סליחות ובמנחה ג', ואם יש פנאי אומר ה'. וכ"כ רב שר שלום בתענית צבור אין מנהגינו לומר סליחות אחר י"ח ברכות אלא בסלח לנו. [וכ"כ הבי"י בסי' קיט ובשו"ע הרב שם ס"א].

ובשולחן ערוך [תקסו ס"ד] נפסק, נוהגים להרבות סליחות בברכת סלח לנו⁵¹. ויש שאין נוהגים לומר סליחות עד אחר סיום י"ח ברכות, וכן הנהיגו הקדמונים בארץ ישראל, והוא המנהג הנכון.

50. ועי' מ"ש בשם הגרש"ז אויערבך זצ"ל בהליכות שלמה תשרי [פ"א הערה 9] שבשנים האחרונות אמר שנתברר לו שרבים נהגו כן בפולין. ולכן יש קצת לסמוך ע"ז להקל.

51. ובמגן אברהם [סק"ו], ומ"מ לא יאמרו רק סליחות, אבל אל רחום שמך וכיוצא בו שאינו מענין סליחת עון לא יאמרו עד אחר התפלה. ונ"ל דאם שכח מלומר הסליחות עד שגמר ברכת סלח לנו, יאמר הסליחות אחר תפלת י"ח.

ובערוך השולחן [שם ס"ח] מסביר את הטעם שהפסיקו מלומר בסלח, יש שאומרים הסליחות בברכת סלח לנו קודם החתימה, ואחרי הוידוי שאומרים הרשענו ופשענו עד הרחמים והסליחות חותמין הברכה חנון המרבה לסלוח. ואל רחום וענינו ומי שענה אומרים אחר התפלה שאינו מעניין סליחת עון. **ויש מקומות שלכתחלה אין אומרים הסליחות עד אחר התפלה, וזהו מנהג ארץ ישראל, ונכון הוא שלא להפסיק הפסקה גדולה באמצע התפלה, וכן עתה המנהג בכל מדינתנו.**

מבנה וצורת הסליחות

עיקר נוסח הסליחות שלפנינו הוא כפי שקבע רב עמרם גאון בסידורו [סי' קיז], וכך היה הסדר, כל הציבור יחד אמרו אשרי עד תהילת ה' ידבר פי, אח"כ אמר הש"ץ קדיש, ומתחיל ואומר לך ה' הצדקה וגו' ועוד כעשרים פסוקים בקשות ותחנונים המלוקטים מתנ"ך, לאחר מכן אמרו א-ל מלך יושב על כסא רחמים [ששימשה כפתיחה לפני הזכרת י"ג מידות הרחמים, והיא כעין הנוסחא אשר בידינו], ואמרו י"ג מידות, ואח"כ הוסיפו לומר עוד שלש פעמים ליקוט פסוקים מהתנ"ך, ובין כל קובץ פסוקים למשנהו אמרו א-ל מלך עם י"ג המידות, לאחר מכן אמרו וידוי ואת הפיוט אשמנו מכל עם, לעינינו עשקו עמלינו, אל חנון שמך וכו', עננו אבינו עננו וכו', דעני לאברהם בטורא דמוריה ענינן וכו' [שהוא התרגום הארמי של התפילה של מי שענה לאברהם אבינו בהר המוריה הוא יעננו, אשר יסודה מימי חז"ל בתענית טו ע"א], מכניסי רחמים, מחי ומסי, מרן דבשמיא, מתרצה ברחמים, ונופלים על פניהם ואומרים ואנחנו לא נדע מה נעשה. **ואם רצה לומר סליחות ופסוקים הרבה ממה שתיקנו ראשונים, ופזמונים ממה שתקנו פייטנים, אומר.**

וכ"כ רב סעדיה גאון בסידורו [עמוד שמג], הלומד אותם יצרף מהם לכל זמן כפי צרכו בין רבים בין מעטים, ובעשרת ימי תשובה יאמר חלק מכל א-ב מהם. **וההארכה והקיצור תלויים ברצון אומרם, מפני שיכול לסדר מהם כמו שירצה.**

וכן כתב במחזור ויטרי [סימן קלד], שרש"י סידר לומר פסוקי תחנונים קודם הסליחות, 'ודוגמא לזה הסדיר רבינו שלמה בסדר פסוקי סליחות ה' אלהי צבאות מי כמוך חסין יה, אין כמוך באלהים ה' ואין כמעשיך'. בדומה לזה מצינו שכתב לגבי סוף הסליחות לומר התפילה עננו וכו', שכתב במסכת תענית [יד ע"א בד"ה ר"ן] מתריעין עננו, בקול רם היו צועקין עננו אבינו עננו, עננו אלהי אברהם עננו, עננו אלהי יצחק עננו, עננו אלהי יעקב עננו, **הכל כפי שאומרים בסוף הסליחות.**

וכ"כ בסדר טרוייש לרבי מנחם בר יוסף מטרוייש מזמן הראשונים [סימן ט].

ולעולם אחר סליחה ופזמון אומרים אל מלך יושב וגו', ולפניהם אומרים הטה אלהי אזנך וגו' ואלהינו ואלהי אבותינו, וזה הסדר נכון, מתחיל פתיחה ואחריה פזמון, סליחה ופזמון ועת לקצר ועת להאריך, לכל הפחות אומרים י"ג מדות. **והמרבה בפזמונים הרי זה משובח, כי הלשון צח מאד מר' יהודה מקשטיליא או מאבן עזרא**

או מן משה, ובסליחות ובפזמונים היה עיקר, ובחרוזות גבירול, ובאהבות קשטל"י, ובאופנים אבן עזרא, לאחר שהאריך כרצונו יאמר תוכחה ואח"כ עקדה לפני הזכרונות, לשון נופל על הלשון זכור ברית אברהם ועקדת יצחק וגו', ואחרי הזכרונות חטאנו צורינו, וידוי ג"פ, קדיש בלא תתקבל, והאריך שם עוד.

רואים אנו מיסודי מסדרי הסליחות הללו, אשר הם הקדומים ביותר שישנם לפנינו, לפני למעלה מאלף שנה, שעיקר מבנה הסליחות היה אמירת אשרי, ואח"כ אמירת קבוצות פסוקים, ובין כל קבוצת פסוקים אמרו אל מלך יושב, ולבסוף כמעט כסדר הסליחות אשר לפנינו מעננו ה' עננו עד הסוף, ולא הזכירו בכלל אמירת הפיוטים והפזמונים. אלא שאף רב עמרם גאון מסיים את דבריו באמרו ואם רצה לומר סליחות וכו' ופזמונים ממה שתקנו פייטנים אומר, וכן בסדר טרוייש הנ"ל 'המרבה בפזמונים הרי זה משובח'. ואכן בזמן הגאונים והראשונים שלאחריהם חוברו פיוטים וסליחות רבות למאות. ובמשך הזמן אף השתלבו חלק מהם בצורה מסודרת בתוך הפסוקים, וכעבור ארבע-חמש מאות שנה לערך, הפך סדר הסליחות לנוסח מגובש המחולק לימים. קודם לכל פיוט וסליחה מופיעים כמה פסוקי תחינה ובקשה הלקוחים מהתנ"ך, ולרוב מדברים הם מתוכן הפיוט הבא לאחריו⁵². אבל במשך הזמן התהפכו היוצרות ועבר כובד המשקל של הבקשות והתחנונים והתעוררות הלב מאמירת הפסוקים בכוונה, אשר מקודם הם הם שהיו את יסוד הסליחות, לעבר אמירת הפיוטים.

ולפי זה עיקר אמירת הסליחות הם הפסוקים, וכן הפיוטים שאומרים בסוף הסליחות, מי שענה וכו', אל רחום שמך וכו'⁵³, ולמעשה במשך השנים נשתרבב הדבר, שבאמירת הפסוקים, והפיוטים שבסוף ממהרים, ובעיקר מאריכים בפיוטים והפזמונים האמצעיים. וכבר התריע בזה רבינו יהודה החסיד בספר חסידים [סימן רנח], ושמע החכם, שהיו סביביו אומרים הקרוב"ץ במשך [בהמשכה במתינות], והפסוקים היו ממהרים. אמר להם, הפסוקים הם יסוד הקרוב"ץ שמהם נתייסדו, כשם שאתם מנגנים את הקרוב"ץ במשך, כך תעשו להפסוקים, שלא יהיו הפיוטים עיקר ואשר ברוח הקודש טפל, לא שימהרו פסוק כאשר קצים בו ולטורח עליהם, וכתוב [משלי ג, יא] ואל תקוץ בתוכחתו. [ומובאים דבריו במג"א סימן סח]. וביאר במחצית השקל שם, שכמו כן את הפסוקים שקודם פיוטי הסליחות צריך לומר בנחת, ולא כמנהג העולם הממהרים בהם. ובברכי יוסף [סי' תקפא ס"ה], מה שנהגו קצת לומר עננו אבינו וכו', עשה למען שמך וכו' במהירות גדול, יש לבטל מנהגם⁵⁴.

52. ואמר הרה"ק ר' פנחס מקאריץ (באמרי פנחס), דקודם הסליחות אומרים פסוקים, ובאותן הפסוקים נכלל כל הסליחות. וזה רמז כי התורה מתפללת עלינו. וברוב הסליחות יש סוגר בפסוק מן התורה, והוא שלא יהיה קטרונ בתפלתנו, והתורה מתפללת.

53. וכתב בדגל מחנה אפרים [ליקוטים בסוף הספר], פעם אחת שמעתי ממנו (מאדוני אבי זקני הבעל שם טוב הקדוש), אם היה יכול עוד אחד לומר אל רחום שמך ועננו כמו אני, אזי הייתי מביא משיח.

54. וסיפר הג"ר ר' הירש זקס זצ"ל נכד מרן החפץ חיים, שזוכר כי בהיותו ילד בבית אביו בעיירה ראדין, ביום

וסדר נוסח הסליחות שלפנינו נתגבש במשך הדורות⁵⁵, ויש בזה כמה נוסחאות ופיוטים שונים שיש בזה מה שאין בזה, שנתייסדו כל אחד כפי מנהגי המקום, נוסח פולין [ספרד, ובו פ"ז סליחות], ליטא [אשכנז-חב"ד, ובו ק' סליחות], אונגריין [ובו צ' סליחות], ספרדים⁵⁶, ואכמ"ל בכל זה, וכן בשמות מחברי הפיוטים⁵⁷. ורק נגדיר בקצרה את השמות בהם נקראים פיוטי הסליחות המצויים בידינו, והם בארבע אופנים וסוגים. שניה – פיוט בו שני קטעים המתחרזים בכל בית. שלישיה – שלשה קטעים המתחרזים בכל בית. שלמונית – שלימה, פיוט בו ארבעה קטעים בכל בית⁵⁸. [ויש שפירשוהו שהוא נוטריקון 'משל שלמה הבבלי', שהוא אשר חיבר את רוב השלמוניות]. [ועפ"י רוב פיוטי הסליחות נתחברו על פי סדר א-ב]. לפני כל פיוטי הסליחות אומרים פסוקים כהקדמה לפניהם, שהפסוקים האלו מבטאים את תוכן הפיוט הבא אחריו שבנוי על הפסוקים⁵⁹. יוצא מן הכלל הוא 'הפזמון'⁶⁰ [פיוט סליחות

הראשון של סליחות באחת השנים האחרונות לחיי החפץ חיים, אמר אף הוא כילד את הסליחות עם בני הישיבה בראשות סבו, וכדרכו של ילד החל באמירת הפיוטים שבסליחות בכוונה ובהתלהבות וכו', והנה לפתע פנה אליו סבו החפץ חיים וא"ל, ילדי היקר, חבל שאת עיקר כוונתך אתה משקיע באמירת הפיוטים, שאין הם עיקר הסליחות, מן הראוי לכוון ולבקש ביותר אח"כ בהמשך, בפסוקים שמובאים, כגון זכור רחמיך וגו', שזה העיקר, הבקשות וההבטחות שיש בפסוקים, [דהרי הפיוטים על אף ערכם וחשיבותם שחיברום הראשונים והקדמונים, אבל כמובן אין זה כמו ערך הבטחות ובקשות שנמצאים בפסוקים]. ורבי הירש העיד על עצמו שפרק זה בהלכות תפילה שלימדו סבו הגדול, לא מש מזכרונו עד זקנה ושיבה (מאיר עיני ישראל ח"ג).

55. דהנה בדורות הקודמים לא היה סדר נוסח מסודר של פיוטים וסליחות, אלא כל קהלה היה להם ספר שבו היו כל מיני סליחות ופיוטים, והפרנס או השמש היו בוחרים להם קבוצות פסוקים ופיוטים וסליחות שונות הנראות להם מתאימים לפי הענין, והיו מודיעים לחזן שיכין סליחה זו למחר. והיו בהרבה קהלות שרק החזן היה אומרם וכל הקהל האזין לחזן, [ובהרבה סליחות ופיוטים רואים לפי הנוסח שזה שייך רק לחזן]. והיו קהלות שהיו השמשים מוכרים את זכות הבחירה לחזנים בכסף. עד שבמשך השנים לאט לאט נתגבשו נוסחאות מוסכמים לפי הקהלות השונות, ונדפסו כל מיני נוסחאות, וגם הקהל התחילו לומר הסליחות [גם אלו ששייכים לחזן] מכיון שכבר היו מודפסים.

56. אבל צריך לדעת יסוד גדול, כי הסליחות והפיוטים אינם דומים לנוסח התפלה שנקבעה ע"י אנשי כנסת הגדולה, ואין לשנותם בסתם, כי יש י"ב שערים בשמים כנגד י"ב שבטים, וכל שבט יש לו שער ומנהג משלו [כמ"ש המג"א סי' סח סק"א], משא"כ נוסחי הסליחות והפיוטים אינם חובה גמורה מדאורייתא או מדרבנן, ואינם אלא מנהגים שנהגו והתחילו מימות הגאונים כנ"ל ונתקבלו, ממילא כשנמצאים בבית הכנסת אחר או בקהלה אחרת, ושם אומרים בנוסח אחר ממי מה שהוא רגיל בו, יכול לומר עמהם ויוצא ידי חובתו לכתחילה, וכן אם טעה והחליף מיום ליום או כיוצא בו, וכל הלבבות דורש ה', ודי בזה.

57. דכתב בקב הישר [פ' פו], הכלל העולה, כי כל העדה עדת ה' כולם קדושים גדולי הדור תקנו הפיוטים, לכן טוב לכוון אל הרמו שם המחבר הפיוט או הסליחה, ויכוין שיעלה לרצון אמירת שבח המחבר, כי יש נחת רוח לאותו המחבר כשאומרים פיוט או סליחה שלו בכוונה. ועיין במבוא הנפלא לידידי הגר"י וינגרטן שליט"א, לסליחות המפורש פ"ח שבו עשה עבודה נפלאה מאוד בפירוט שמות מחברי הסליחות ותולדותיהם וזמנם.

58. ובמנהגי קהלות שונות יש שהיה ניגון שונה לכל סוג מאלו הסליחות.

59. ולפעמים כשמדלגים כל מיני פיוטים כפי שנהוג במקומות שונים, צריך ליזהר לומר את הפסוקים הנכונים השייכים לאותו פיוט, בכדי שלא לבלבל הכוונה.

60. כתב הפמ"ג (באגרת שניה) פזמון בסליחות, מלשון פזירות ונדיבות, היינו בתורת נדבה נתן לנו חמדה גנוזה. ולפי זה סליחות, תחלה מבקשין מחילה וסליחה על חטא, אח"כ מבקשין פרנסה כעני בפתח בתורת נדבה, ואם

הנאמר במתינות בניגון ואשר הבית האחרון חוזר על עצמו בכל סוף קטע] שלפניו אין כל פסוקי הקדמה, רק בערב ראש השנה יש גם לפני הפזמון פסוקי הקדמה, הנאמרים ע"י כל הקהל בפני ארון הקודש פתוח.

כמו כן ישנם פיוטים המדברים על ענין מסויים. העקדה - מיוסד על תיאור עקידת יצחק, ויש בו תפילה שה' יקבל בקשתנו בזכותה [והם נאמרים בכל יום מעשרת ימי תשובה]. תחנה - פיוט הנאמר בעשרת ימי תשובה לפני בקשת מכניסי רחמים. פתיחה - הנאמר כפתיחה לאמירת הסליחות ביום ראשון של סליחות, בערב ראש השנה, ובעשרת ימי תשובה.

ו**כתב** המשנה ברורה [תקפא סק"ד], כשמתחילין סליחות אומרים [בכל סליחה אף שלא מודפס בפנים] 'אלקינו ואלקי אבותינו', חוץ מסליחה המתחלת בשם אחד משמותיו של ה'61.

ובגדר האמירה של שלש עשרה מדות וסדרה ומנין הי"ג נאריך אי"ה בהזדמנות אחרת.

טעם לאמירת אשרי וקדיש תתקבל

כתב הלבוש [שם] יסוד גדול ונפלא מאוד ברוממות וקדושת הסליחות, ואומרים סליחות ותחנונים, היינו שמתחיל החזן אשרי, מפני שהוא תהלה ושבח גדול לה' יתברך, וקדיש אחרי אשרי, שכן דרך לעולם לומר קדיש אחרי פסוקים, ואח"כ אומר סליחות ותחנונים כל עיר כמנהגה, ומסיים ואנחנו לא נדע וכו', קדיש שלם עם תתקבל. אע"ג שבכל ימות השנה אין אומרים תתקבל אלא אחר תפלת י"ח, שכן הוא משמעות לשון צלותהון שפירושו תפלה, שאני סדר הסליחות שנתקנו כולם על סדר התפלה של כל היום, כי הפסוקים שקודם הסליחות הם כנגד פסוקי דזמרה, והסליחות עם הי"ג מדות שאומרים בין כל אחת ואחת הם במקום תפלת י"ח62, שעיקר התפלה הוא י"ג מדות, ואח"כ נופלין על פניהם כמו אחר כל התפלות, ומסיימין ואנחנו לא נדע, לכן אומרים אחריהם קדיש שלם עם תתקבל, כמו אחר גמר תפלות כל השנה.

אין אנו זכאין בתורת פזירות, מפזר לכל גם לנו תן. על דרך משל, עשיר אחד היה מכה לעניים שבאים לשאול ממנו ממון, רק עני אחד היה מטיב עמו, השיב מפני שסתם עניים שונאים ומורדים בעשירים, וגם אינם יכולים לבקש ובאים בחוצפא אתה עשיר תן לנו, ובאמת ההיפך, כי העני אין לו אלף זוז, ועשיר אין לו מאה אלף, כמו שכתב מהר"ם שיף ז"ל מרבה נכסים מרבה דאגה אין לו חצי תאותו, משא"כ זה העני תחלה מכניע עצמו ומבקש מחילה אם עשה שלא כהוגן, אח"כ אומר בתורת נדבה ופזירות, והבן עיי"ש.

61. וכתב באשל אברהם מבוטשאטש שגם בפיוטים של ערב ר"ה המתחילים 'אדון' גם צריך לומר אלהינו וכו', כי אדון אינו מז' השמות של הקב"ה.

62. ולכך צריך לעמוד בהם, כי יש בהם דין עמידה כמות תפלת י"ח.

ונבערב ראש השנה הנקרא סליחות 'זכור ברית' מאריכין הרבה בסליחות ותחנונים ובמנהג התענית וכו' הארכנו במאמר מיוחד בחקר ועיון תש"פ].

חשיבות ומעלת והבנת הפיוטים

בקב הישר [פרק פו], לא יהיה קל בעיניך אמירת פיוטים של קרוב"ץ (ר"ת ק'ול ר'נה וישועה ב'אהלי צ'דיקים), וחיוב על כל אדם לומר הפיוטים בשמחה ובכוונת הלב בשפה ברורה, כי כל פיוט ופיוט יש בו סודות נפלאים. ולא יהיו הפיוטים דומין עליך כמשא, כי כל הפיוטים נתחברו על פי עצת מלאכי מעלה שנגלו לר' אליעזר הקלירי שישד הפיוטים ע"פ א"ב וע"פ תשר"ק, כי הם מזמרים כן למעלה. (וכן הוא בכל בו בשם המדרש, כשרצה ר' אליעזר הקליר לייסד הפיוט עלה לרקיע במחשבתו, ושאל למיכאל האיך המלאכים משוררים, והאיך שירתם מיוסדת, ואמר לו בא"ב. והנהיג גם הוא כן לעשות כל שבחיו בא"ב). וקבלה בידי מפי זקנים ומפי חסידים, שמי שמיקל באמירת קרוב"ץ ואומר שאינו חיוב כל כך לאומרם, אינו מאריך ימים ח"ו, כי כל יחידים שחברו הפייטנים היו גדולי הדור ואנשי מעשה אשר נעשה להם כמה נסים בחייהן ובמיתתן⁶³.

והמהרי"ל במנהגים [ראש השנה אות ב], וכל אדם יחזור וילמוד התפלה והקרובץ מקודם להיות שגורים בפיו בראש השנה בשעת התפלה. וכן ילמוד בניו ובני ביתו סדר התפלה, ויריצם סדר הברכות וכו'.

והט"ז אורח חיים [ק סק"א], מ"מ נראה דבתפלה שצריך להבין בפירוש הדברים, בפרט בפיוטים שחמור פירושם, אם לא בנתינת דעה רבה עליהם, ודאי צריך להסדיר תחלה ולא מהני לו ספר בזה, וזה פשוט [הביאו להלכה בשו"ע הרב שם ס"א ובמשנ"ב סק"ג].

וכתב הגה"ק רבי שפעטל [בנו של השל"ה הק"י] בווי העמודים [עמוד העבודה פ"י], בהיותי אב בית דין וריש מתיבתא בקהלה קדושה פרנקפורט, תקנתי תיקון גדול לכל בני חברותא קדישא, שימצאו אסופות אסופות, שילמדו התפלות מראשית השנה עד אחרית השנה, ופיוטים וסליחות בפירוש אמרים, פירוש המלות, לפחות כדי שלא

63. ועי' באור המאיר (ראש השנה), ואתה תחזה הרגיל בפי העולם לומר לכו ונלכה לסליחות, כאילו כבר מוכן ומזומן לפניכם סליחתם וכפרתם על עונם, ולמה לא יתן החי אל לבו איה איפוא העובדות הטובות או הצדקה שהרבה לעשות שראוי בשבילם לסליחה וכפרה, ומי יודע אם יסלחו לו אפילו חטא אחד, והוא אומר נשכימה לסליחות. הגם שכן נמצא בדבריהם בטור או"ח, משכימים לסליחות, הכוונה בזה וכו' עי"ש. ומסיק, ומי שנגע יראת אלהים על פניו, במעלה בזכרונו מלת 'סליחות', נרתע לאחור מגודל המורא, אם ראוי לערוך מעשיו לסליחה או לא ח"ו. ואחר שמרגיש בעצמו שיראת ה' נגע על פניו, יהיה לבו בטוח באל, שבודאי דרכו עבור על פשע, ואדרבה יגיל וישמח במדות טובו, ואל ילך עתה בעצבות, בכדי שאל יגרום ככה למעלה ח"ו, כמו שזכרתי המדרש (הובא בשל"ה שער הגדול) על פסוק (תהלים קכא, ה) ה' צלך, מה הצל כשאתה בוכה הוא בוכה לנגדך, וכשאתה שוחק הוא שוחק לנגדך, כך כביכול הקדוש ברוך הוא צלך, ובאתערותא דלתתא ככה אתער לעילא, וכשאדם בעצבות, גורם עצבות למעלה.

יצפצפו כעופות המהגים ומצפצפים, ואז יעלה התפלה, לאל נורא עלילה. ואשרי איש שישמע לדברי, ויראה ויבין וישכיל, שפירוש התפלות תהיה שגורה בפיו. ומי שאין לו לב להבין מעצמו, ישכור לו רבי אחד שילמוד עמו הסידור והיוצרות וסליחות, כדי שידע לכוין התפלה לעלות במסילה לעילת עילה, ומכל שכן החזנים שהמה שלוחי הקהל יצ"ו, שידעו מה יאמרו, ויבינו מה ידברו, וכונתם תהיה על הדברים היוצאים מפיהם, ולא על הניגונים, כאשר ראיתי שערוריה בעו"ה.

ורבי ידידיה טיאה ווייל מקארלסרוהע [בן הקרבן נתנאל] כתב בדרשה, כמה פעמים אמרתי שבהגיע ימי אלול מחוייב כל אדם ללמוד פירוש המלות. ואמרו על הגאון הב"ח ז"ל, שהיה קובע בכל אלול ללמוד דף אחד מן המחזור. ועכ"פ תפילות י"ח שהם מלכיות זכרונות ושופרות מחוייבים לידי פירוש המלות, והאין יעלה על לב שידבר לפני מלך ולא יודע מה יאמר.

אופן וצורת אמירת הסליחות

כתב הרדב"ז בשו"ת [ח"ג סימן תעד (תתקיב)] דברים מרוממים, אמרו חכמי הסוד כי הדיבור או התפלה או סליחות ותחנונים היוצא מפי המרובין, יש בו כח וחוזק לבקוע כמה אוירים ולבטל קטיגורין, עד שעולה הדיבור למעלה למקום הראוי לו, וזהו שאמר הכתוב [איוב לו, ה] הן אל כביר לא ימאס, ועל כן נהגו כל ישראל לקרות בקול גדול יחד ק"ש ותחנונים, לא כאשר תופסים עלינו ועל רבינו וכי אין הקדוש ברוך הוא יודע אפילו מה שבלב האדם. והם לא ידעו ולא יבינו סוד הטעם והסגולה זאת בתפלה או בדיבור של יחיד. וכדי שלא תאמר שאני פוסק הלכות מדברי הגדה, אומר לך שהדבר הזה נראה לעין, שהרי קול יחיד שאפילו שיהיה חזק אינו נשמע למרחוק, וקול הרבים שאפילו שלא יהיה כל כך חזק הוא נשמע למרחוק, לפי שהקולות מחזיקות זו את זו וכו'. אבל בענין הקול אין בו ספק וכיון שהדבר נראה לעין אל תתמה עלי שאני מאמת האמת בדרך האמת. הילכך מכל הני טעמי רואה אני שהמנהג הוא שיאמרו כולם עם הש"ץ מלה במלה כפי הדין וכו', ומ"מ מודה אני שאם אתה חושד את עצמך שתדלג מקצת תיבות ותסמוך בהם על הציבור, מוטב שתקרא בלחש ובנחת כדי שלא תתרחק מן הציבור.

ובפלא יועץ [סליחות] דברים מלהיבים, ישראל קדושים משכימין לסליחות מר"ח אלול, מה טוב חלקם שמשברים תאותם בעוד הלילות קצרים, ובני אדם אוהבי לנום וערבה שנתם ועזה אהבת שינה, מעבירים שינה מעיניהם ותנומה מעפעפיהם, בודאי שבזה יתרצה עבד אל אדוניו ומצא כדי גאולתו, אך בתנאי שיעשה הדברים כתיקונן, וישכים לבית הכנסת ויאמר הסליחות בשפל קול התחינה, תחנונים ידבר רש אות באות תיבה בתיבה, ויתן לב אל הדברים שהוא אומר, ויעמיק בהן וימצא שכולם כגחלי אש. וישמיע אל אזניו מה שמוציא בפיו בתחלת הסליחות שאומר נחפשה דרכינו ונחקורה ונשובה אליך, ואומר שבים אליך בכל לב שועתם תקבל ברחמך, ויחרד האיש וילפת בשומו על לבו מה פעל ועשה בכל השנה ובכל שנותיו וכו'.

ורצה הקדוש ברוך הוא לזכות את ישראל ומאיר להם באור פני מלך חיים בימים נוראים מאיר אור היראה והפחד, ולכן אין לך אדם מישראל שאינו מרגיש פחד, אפילו מי שעניו סגורות רואה קצת האור, ובימים טובים מאיר אור אהבה ושמחה, ובשבת אור התענוג, וכל אדם מרגיש, והכל לפי מה שהוא אדם ולפי ההכנה שעושה. ולפי מה שמשתדל לפתוח עיניו, כך רואה יותר בפנימיות, יראה גשמית ואהבה גשמית ועונג גשמי, או יראת הרוממות ואהבת הרוממות ועונג רוחני, ומדרגות מדרגות יש גבוה מעל גבוה, ואין אדם דומה לחבירו, ולפי מה שהיה כלי מוכן לקבל בימים האלה, כך נמשך עליו הארה לשאר ימות השנה להתנהג בסדר קדושה וכו'. ואפילו מי שהוא עם הארץ ואינו יודע מה שמוציא מפיו, עכ"פ יאמר הסליחות אות באות תיבה בתיבה בקול בכי קול תחינה, בידעו הכונה שהוא מבקש לפני המלך ה' צבאות על אשר חטא על הנפש, וחרדה ילבש. ואם כה יעשה, יבטח בשם אלקי' כי אל חנון ורחום הוא ומרבה לסלוח ולא יחפוץ במות המת, ואינו בא בטרוניא עם בריותיו, רק שיעשה אשר בכחו לעשות ומודה ועוזב ירוחם. וכבר צוחו קמאי על אמירת הסליחות במהירות, שהעדר טוב ממציאאות הרע, וכדי בזיון וקצף ר"ל. ועיקר הימים האלה נזכרים ונעשים שהחי יתן אל לבו מה נמצא אתו מעשים אשר לא יעשו בין במחשבה בין בדיבור בין במעשה, ויתן לב לשוב, ויעשה גדרים וסייגים בעצמו שלא לשוב עוד לכסלה. ובכך ונשמע קולו בבואו אל הקדש לומר סליחות ותחנונים, שאם ישכים לסליחות, ואחר התפלה יחזור לסורו הרע ויהא מוסיף על חטאתו פשע, הרי זה כטובל ושרץ בידו, ויקצוף האלקי' על קולו, כי הוא קול ושוברו עמו.

ובפירוש התפלות לרבי יהודה בר יקר [רבו של הרמב"ן, עמוד קמא], וטוב להתפלל בדמעה, כי שערי דמעה לא ננעלו [ב"מ נט ע"א]. **ולצעוק בקול רם**⁶⁴ עם החזן בעשרה כשאומר סליחות, וכדאמרינן במסכת שלשה דברים [תנא דבי אליהו רבה פי"ד] תדע לך שכן ישראל אינן נגאלים אלא מתוך הצער ולא מתוך השעבוד ולא מתוך הטלטול ולא מתוך הדחק ולא מתוך שאין להם מזונות, אלא מתוך עשרה בני אדם שהן שריים זה עם זה, והיה אחד מהם קורא לחברו ואין קולו נשמע, שנאמר ובהר ציון תהיה פליטה⁶⁵, לומר שצועקים כל כך ומתכוונים בתפלתם, שאם קורא האחד חבירו לא יוכל חבירו לשמוע, וזו היא צעקה בקול רם⁶⁶.

64. וכן מצינו שכתב רבו הרמב"ן שמות [יג, טז], וכוונת רוממות הקול בתפלות וכוונת בתי הכנסיות וזכות תפלת הרבים, וזהו שיהיה לבני אדם מקום יתקבצו ויודו לאל שבראם והמציאם, ויפרסמו זה ויאמרו לפניו בריותיך אנחנו, וזו כוונתם במה שאמרו ז"ל [ירושלמי תענית פ"ב ה"א] ויקראו אל אלהים בחזקה [יונה ג, ח], מכאן אתה למד שתפלה צריכה קול, חציפא נצח לבישה. ועיין באליה רבה [קא סק"ד], אבל נוהגין בכל אלו הארצות בפיוטים וכיוצא בהן שמגביהין קולם וצועקים בקול רם עד שהנכרים מלעיגין על זה, ונצטערת מימי לדעת מאין בא זה המנהג, כי מנהגן של ישראל תורה היא, עד שהאיר ה' את עיני וראיתי דרמב"ן סוף פרשת בא וכו'.

65. מרן החפץ חיים משתמש עם מאמר חז"ל זה הרבה מאוד בספריו ומאמריו.

66. אבל החיד"א בספר מורה באצבע [סימן ח אות רמד], אשר כח בו לקום לסליחות אשריו, וקודם יברך כל

וביסוד ושורש העבודה [שער י פ"ה] דברים מלהיבים ביותר, הנה אחיי ורעיי, צריכין אנחנו למודעי ידיעה בתחלה בקוראי שמו סליחות, שהוא על שם שבהם קבועים רחמים ותחנונים לפני המקום ב"ה וב"ש, על סליחות עונות, שימחול לנו הבורא ית"ש עונותינו ופשעינו שעשינו עד הנה. גם נכללים בהם שארי תפלות. והנה בודאי כל איש ואשה אשר יבוא אל המלך של עולם לבקש מלפניו על סליחות עונותיו בלתי תשובה בלבו, מה כחו כי יארך נפשו בתפלתו על סליחות עונותיו זולת תשובה. הנה בני אדם זה לזה שואלים אם אמרת הסליחות, ואומר הן כבר אמרתי הסליחות, ואינו שם על לב מה בצע אמרתו הסליחות, הלואי שיאמר הבורא ית"ש הסליחות, וזה אי אפשר זולת התשובה. לכן יזהר האדם בעת אמירת הסליחות לקבל בלבו תשובה גמורה, דהיינו החרטה על העבר וקבלה אלהבא כנ"ל. ומה טוב אם יכול להוריד דמעות בעת אמירת סליחות, כי שערי דמעה לא ננעלו, וחיבינן הן דמעות של אדם לפני הבורא ית"ש יותר מכל התפלות, כנזכר בגמרא הקדושה גם בזוה"ק ובתקונים בהרבה מקומות. וז"ל פ' שמות [יב ע"ב], א"ר יהודה כל מלין דעלמא תליין בתשובה ובצלותא דצלי בר נש להקב"ה, וכ"ש מאן דאושיד דמעין בצלותיה, דלית לך תרעא דלא אעלין אנון דמעין, מה כתיב [שמות ב, ו] ותפתח ותראהו את הילד, ותפתח דא שכינתא כו', ותראהו את הילד, ילד שעשועים דאנון ישראל דמתחטאן קמי מלכהון בכלא ומיד הדרין בתשובה וּבְכַאֵן קמיה כברא דבכי קמי אבוי, מה כתיב והנה נער בוכה, כיון דבכי מתברי כל גזרין בישן דעלמא, מה כתיב ותחמול עליו, אתער עלוי ברחמי ומרחם עלי' כו', עכ"ל וכו'. וביחוד בסליחה שנוכר שפיכות דמם של צדיקים, כגון בסליחה דערב ר"ה המתחלת, אלה אזכרה ונפשי עלי אשפכה כו' וכיוצא, יעורר לבו מאוד אל הבכי, ויכוין הכוונה המבוארת בקינה של ארזי הלבנון בת"ב ועיי"ש. ובכיה זו יהיה כפרה על עוונותיו, כדאיתא בגמרא הקדושה [שבת קה ע"ב] כל המוריד דמעות על אדם כשר, הקדוש ברוך הוא סופרן וגונזן

הברכות, ואח"כ יאמר תיקון חצות, ואח"כ יאמר סליחות. והעיקר הוא לאומרם כהוגן בשפל קול התחנ"ה ולהבין מה שמוציא מפיו, ועפעפיו יזלו מי המרים על אשר חטא, ויראה עצמו שהוא מזומן לדין לפני מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא היודע מחשבותיו ומרמותיו אז יכנע לבבו הערל, ואין לצעוק צעקות כעומד ברחוב וכסיל לא יבין מה שאומר, כי בקול רנה יצעק צעקה, ולו חכמו ישכילו כי ח"ו לירתו תרתי גיהנם שאונסים עצמם לקום ולאבד שינתם לבא לבית הכנסת, וגם פה לא עשו מאומה רק צעקות, הלא זה שמו סליחות ולא צעקות, ויספיקו שתי דברות אלה למי שיש לו לב.

והג"ר חיים פאלג'י השיב על דבריו בספר מועד לכל חי [סימן יא אות כב], הרב הגדול מופת הדור בספר המור"ה אות רמ"ד, חרה אפו על הצועקים בסליחות בקולי קולות יעויין שם, ולי עבדו אפשר ללמד זכות על מה שצועקים, דמכוונים על דרך שאמרו חז"ל [ר"ה טז ע"ב] דאחד מן הדברים הקורעים גזר דינו של אדם הוא הצעקה, אלא דיהיו בדחילו ורחימו וכמ"ש בתיקונים תיקון ע', ומאן דמשתמע קליה בין באורייתא בין בצלותא בין בצעקה בלא דחילו, מיד וישמע ה' ויחר אפו ותבער במ אש ה' יעויין שם, ועיניך תראינה בזהר הקדוש סדר שמות דף כ' ריש ע"א, דהפליגו מאד במעלת הצעקה דמושלת על מדת הדין ועל ידה נוחל העולם הזה והעולם הבא, ונקראת צלותא שלימתא ולא הדרא ריקניא, והיא קרובה להקדוש ברוך הוא יתיר מכולהו, יעויין שם, אלא דצריך שיהיה בשקל הקודש לא בדרך הוללות חס וחלילה, והוא פשוט.

ומוחל לו על כל עונותיו. ותפלת אל מלך יושב, נזכר בתיקונים בהרבה מקומות, וביחוד ויעבור עם הי"ג מדות, יזהר האדם לומר אותם בכונה עצומה.

[ובויכוח בין גדולי הפוסקים אם מותר לומר הפיוטים שפונים ומבקשים מהמלאכים שיליצו עלינו לטובה, כגון פיוט מכניסי רחמים ועוד הרבה פיוטים שמבקשים למלאכים, יש בזה אריכות גדולה בספרי רבותינו הראשונים והאחרונים, ונאריך בזה אי"ה בהזדמנות אחרת].

ובגודל חיוב וצורך אמירת הסליחות כתב בעל סדר היום, אל יאמר החכם או הדיין למה אבטל לימודי כדי להשתתף עם הציבור בסליחות ותחנונים, יתפללו המה ואני על משמרתי אעמודה עוסק בלימודי, כי תלמוד תורה כנגד כולם.

חלילה לבעל נפש לומר כן, כי אע"פ שתלמוד תורה אין ערוך אליו, אבל יש עתים זמנים שצריך להתעצם מאוד בתפילה ותחנונים, וזמן תורה לחוד וזמן תפילה לחוד, ואדרבה מוטל על התלמידי חכמים והזקנים שבדור להעתיק ולבקש רחמים מלפני השי"ת על עם ה' ונחלתו, כי הם המגינים על הדור ותפלתם מתקבלת ברצון.

והמקובל האלקי מהר"ח כהן תלמיד מהרח"ו בספרו טור ברקת [סי' תקפא] כתב, שיותר טוב בימים אלו להרבות סליחות ותחנונים עם הציבור מללמוד. והחיד "א בברכי יוסף [שם], שכן ראה לקצת רבנים שתמיד היו עוסקים בגופי הלכה ובחיבורים, ובחודש אלול היו מניחים קצת מסדרם ללמוד גירסא רק תחנונים ע"ש.

ובמטה אפרים [תקפא סי"א], אבל זולת זה אין לפרוש מהציבור בעת אמירת הסליחות, אפילו מי שחשקה נפשו בתורה והוא מתמיד בלימודו מאד, בעת הזאת ישתתף עם הציבור השופכים לב כמים לפני אבינו שבשמים מלך חפץ בחיים⁶⁷.

וכ"כ המשנה ברורה [תריט ס"ק טז], ואין לתלמיד חכם לעסוק בתורה ולהשמיט מלומר התפלות והסליחות עם הציבור.

ויהי רצון שנוכה להתרצות כראוי לפני ה' ויקובלו תפלותינו לרצון לפני אדון כל, ויאמר לנו הקב"ה סלחתי, ונכתב ונחתם לאלתר לחיים טובים ולשלום בספרן של צדיקים גמורים.

67. ומוסיף באלף המגן [שם ס"ק כד], והנה רבים מבעלי תורה הורו היתר לעצמן למנוע מלומר בכל ימי הסליחות, ואין אומרים רק יום ראשון של סליחות וערב ר"ה. ומענה בפיהם לפי שהציבור מתאחרים עד לאחר אור הבוקר, ועיקר אמירת הסליחות הוא קודם היום וכו', אבל לאחר שהאיר היום לימוד התורה קודם. אבל באמת שגו בזה, כי באמת מר"ח אלול עד לאחר יוה"כ"פ המה ימי רצון כל היום, רק קודם עלות השחר הזמן ההוא מובחר ביותר. ולכן ראוי ונכון להם ביותר להיות המה ראשונים לכל דבר שבקדושה. ולהשתתף עם הציבור בעת אמירת הסליחות או תהלים. ומהם יראו שארית ישראל וכן יעשו ליתן לב לשוב, באמרם אם בארזים החיוב לומר הסליחות ותהלים ותחנונים אשר קטנם עבה ממתנינו, כל שכן אנו אזובי קיר. ומה טוב חלקם של אלו המזכים הרבים.

ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד בקול רם ביום הכיפורים

הנה אחד מהדברים הגדולים שבו זוכים כלל ישראל ביום הקדוש ביותר בשנה יום הכיפורים, שבו הם מתקדשים ומתטהרים בקדושה של מעלה להיות בבחינת מלאכים, לומר בתפלות אחר אמירת קריאת שמע, את ה'ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד' בקול רם כל הציבור ביחד ובהתעוררות גדולה, שלא כמו בכל שאר ימות השנה שאומרים אותו בלחישה, ונברר זה בקיצור שורש ומקור וטעם הדברים.

מקור ושורש המנהג

המקור הראשון שבו הובא המנהג, הוא בדברי רבותינו במדרש דברים רבה פרשת ואתחנן [ב, לו], שמע ישראל, רבנן אמרין בשעה שעלה משה למרום שמע למלאכי השרת שהיו אומרים להקב"ה ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד, והוריד אותה לישראל. ולמה אין ישראל אומרים אותו בפרהסיא, אמר רב אסי למה הדבר דומה, לאחד שגנב קוזמין [חפץ] מתוך פלטיין של מלך, נתנה לה לאשתו, ואמר לה אל תתקשטי בה בפרהסיא אלא בתוך ביתך⁶⁸. אבל ביום הכפורים שהן נקיים כמלאכי השרת הן, אומרים אותו בפרהסיא ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד.

[ומדרש זה מופיע בנוסח יותר מורחב ושלם מכת"י קדומים בדברים רבה שם [הוצאת ליברמן], חביבה קריאת שמע שניתנה לישראל, שהן משבחין תחלה ואח"כ מלאכי השרת, שהן אומרים ה' אלהינו ה' אחד, ואח"כ המלאכים אומרים ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד, וכו', כשישראל אומרים שמע ישראל, דוממים ואומרים בלחישה ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד. באותה שעה הן מקלסין. ולמה ישראל

68. מלשון זה משמע דביחידות מותר לומר בקול רם, ורק בציבור אסור. וכתב בתשובות והנהגות [ח"ב סימן מו], הגר"ח מבריסק זצ"ל נהג לומר ביחידות תמיד ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד בקול רם, וכשנשאל ע"ז, אמר שביחידות מותר לאומרו בקול רם, ומה שאמרו שמלאכים מתקנאים ולכן אומרים בלחש, זהו רק כשאומרים כשירת המלאכים כדבר שבקדושה, וכמבואר בפיט יוה"כ סמוך ליוצר אור דברוך שם כבוד מלכותו כקדוש קדוש, אבל ביחידות אינו נאמר כדבר שבקדושה, ולכן מותר לאומרו [וכן מוכח במטה משה להלן דמותר לאומרו בקול רם ביחידות, דמפרש שכל השנה אסור לאומרו בקול רם משום חשש שאחד מן הציבור לא מתכוון בכוונה גמורה לכוונת בשכמל"ו וחשיב נמצא אחד מהן קרוב או פסול דעדותן בטילה, אבל ביה"כ אין חשש שאחד אינו מתכוון, ומוכח מדבריו גם כן שרק בציבור אסור לאומרו בקול רם]. ואני מצדד אם ברוך שם כבוד מלכותו בלחש היינו שלא ישמיע גם לאזניו, שאז המלאכים והמקטרגים לא יבינו שאין הם מבינים כשאינו משמיע גם לאזניו, אבל בתיקוני זוהר משמע שאם מכוונים כראוי, בשש תיבות שמע ושש תיבות ברוך שם, המלאכים מעטרים את הקדוש ברוך הוא בכך, והגר"א זצ"ל הקפיד בתפילה דוקא להשמיע לאזניו, היינו בתפילה, שהעיקר שחבירו לא ישמע, אבל כאן הקפידא שמלאכים לא יקטרגו אפשר דשאני. ויש לומר למעשה דאם מכוון כראוי ישמיע לאזניו, ואם לא מכוון מקטרגים, ולא ישמיע גם לאזניו, ולפי זה מסתברא לכאורה שלא ישמיע לאזניו, שלא לגרום קיטרוג ובפרט כשאינו מכוון כראוי, אבל למעשה אני נוהג לאומרה בלחש ולדקדק להשמיע לאזניו, שבלאו הכי לגר"א זצ"ל דומה להרהור, ולכן גם בתפלה דורש להשמיע לאזניו.

אומרים אותו בלחישתה, אלא כשעלה משה למרום גנב אותו מן המלאכים ולימדה לישראל. אמר רב שמואל בר נחמן למה הדבר דומה לבן בתו של מלך שהיתה לו בת בתולה, והיתה רואה בגדים נאים ואומרת לו קח את הבגדים הללו, והיה לוקח לה, פעם אחת נכנס לפלטיין של מלך וראה קוזמירין של מטרונה, וגנב אותה ובא ונתנה לבתו, התחיל מצווה ואומר לה, כל הבגדים שלקחתי לך לבוש אותן בפרהסיא, אבל קוזמירין זה גנוב הוא, אל תלבשי אותו אלא מן הדלת ולפנים. כך אמר משה לישראל, כל המצוות שנתתי לכם ממה שקבלתי מן התורה, אבל השם הזה ממה ששמעתי ממלאכי השרת שבו הם משבחים להקב"ה ונטלתי אותו מהם, לכך תהיו אומרים אותו בלחישתה, ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד. למה הן אומרים אותו ביום הכפורים בפרהסיא, אלא שהם כמלאכים, לובשים לבנים ולא אוכלים ולא שותין, ואין בהם לא חטא ולא עון שהקב"ה סולח להם כל עונותיהם].

ועפ"י המדרש הזה פסק הטור הלכות יום הכיפורים [סימן תריט], ונוהגין באשכנז לומר ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד בקול רם. וסמך לדבר במדרש ואלה הדברים רבה בפרשת ואתחנן, כשעלה משה לרקיע שמע מלאכי השרת שהיו מקלסין להקב"ה ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד, והורידו לישראל. למה הדבר דומה לאדם שגנב הורמין, פי' חפץ נאה, מתוך פלטרין של מלך ונתנו לאשתו, ואמר לה אל תתקשטי בו אלא בצנעה בתוך ביתך. לכן כל השנה אומרים אותו בלחש, וביום הכיפורים אומרים אותו בפרהסיא, לפי שאנו כמלאכים.

וכן פסק בשולחן ערוך שם [סעיף ב], בליל יום הכיפורים ומחרתו אומרים, ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד בקול רם. וכן פסקו הלבוש והשו"ע הרב שם.

ובמטה אפרים [סעיף טו] מדגיש יותר, בקריאת שמע אומרים הכל ביחד שמע ישראל בקול רם כמשפט שאר הימים, ואחר כך מתחיל החזן⁶⁹ וכל הקהל עמו בקול רם ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד, וכן למחרתו בשחרית יום הכפורים אומרים ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד בקול רם.

וביסוד ושורש העבודה שער יא [פ"ו] מוסיף, ובקריאת שמע של יום הכיפורים דכל נדרי ושחרית, יכוין האדם הכוונה של פסוק שמע בקיצור, בכדי שיוכל לומר ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד בקול רם עם הצבור.

69. ובכף החיים [שם ס"ק לה], מיהו מדברי מהריק"ש בספר ערך לחם נראה כי דוקא השליח צבור אומר ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד בקול רם, אבל הצבור אומרים אותו בנחת עם השליח צבור, כמו שנוהגין בקריאת שמע כולה, כי השליח צבור דוקא אומר בקול רם וכל הקהל אומרים עם השליח צבור בנחת בקול נמוך, (יפה ללב חלק ב' אות יו"ד). ואפשר דגם דעת הטור והשלחן ערוך כן, ומה שכתבו בקול רם ר"ל שאינו אומרו בלחש כשאר ימות השנה אלא כשאר תיבות דקריאת שמע.

מי תיקן אמירת ברוך שם

ממה שהובא מקודם מהמדרש, מפורש דמשה רבינו הביאו ממלאכי מעלה ששמע אותם בשמים שאומרים כן, והוא תיקן לאמרו בחשאי, אבל הרי מצינו מבוואר בפסחים [נו ע"א] דיעקב אבינו תיקנו ולא משה רבינו, דאמר רבי שמעון בן לקיש, ויקרא יעקב אל בניו ויאמר האספו ואגידה לכם [בראשית מט, א], ביקש יעקב לגלות לבניו קץ הימין, ונסתלקה ממנו שכינה. אמר, שמא חס ושלום יש במטתי פסול, כאברהם שיצא ממנו ישמעאל, ואבי יצחק שיצא ממנו עשו. אמרו לו בניו, שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד. אמרו כשם שאין בלבך אלא אחד כך אין בלבנו אלא אחד. באותה שעה פתח יעקב אבינו ואמר ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד⁷⁰. אמרי רבנן היכי נעביד, נאמרוהו, 'לא אמרו משה רבינו'. לא נאמרוהו, אמרו יעקב. התקינו שיהו אומרים אותו בחשאי. אמר רבי יצחק אמרי דבי רבי אמי, משל לבת מלך שהריחה ציקי קדירה, אם תאמר, יש לה גנאי, לא תאמר, יש לה צער, התחילו עבדיה להביא בחשאי. אמר רבי אבהו, התקינו שיהו אומרים אותו בקול רם, מפני תרעומת המינין. ובנהרדעא דליכא מינין, עד השתא אמרי לה בחשאי.

וכן כתב הטור הלכות קריאת שמע [סימן סא], ואומרים ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד אף על פי שאינו מן הפרשה, משום הא דאיתמר בפסחים בפרק מקום שנהגו, כשקרא יעקב לבניו ביקש לגלות להם הקץ ונסתלקה ממנו שכינה, אמר שמא יש בכם שאינו הגון, פתחו כולם ואמרו שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד⁷¹, פתח הזקן ואמר ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד. ואמרינן נמי התם היכי ניעביד, נימריה, לא אמריה משה⁷². לא נימריה, הא אמריה

70. ובתנחומא ישן פרשת ויחי [ט], יעקב קרא לבניו להודיע להם אימתי הקץ, מיד נגלה עליו הקדוש ברוך הוא, א"ל לבניך אתה קורא ולי לא קראת, ולא אותי קראת יעקב [ישעיה מג, כב], כיון שראה הקדוש ברוך הוא נגלה עליו, מיד התחיל לומר להם בבקשה מכם היו מכבדין להקב"ה כשם שכבדוהו אבותי, שנאמר האלהים אשר התהלכו אבותי לפניו וגו' [בראשית מח, טו], אמרו לו שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד [דברים ו, ד], מיד וישתחו ישראל על ראש המטה [בראשית מז, לא], התחיל לומר בלחישת ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד, אמר לו הקדוש ברוך הוא כבוד אלהים הסתר דבר [משלי כה, ב]. [כאן מפורש דיעקב בעצמו גם אמרו בלחישתה].

71. וביאר בפרישה [ס"ק יג], כלומר כלפי אביהם יעקב שנקרא ישראל דברו כן, אתה ישראל שמע אל דברינו ואל תחשידנו בכך, כי ה' הוא היחיד הוא אלהי כולנו המשגיח על כל פרט ופרט, והוא השם האחד ומיוחד. וכשראה יעקב, נתן הודאה למלכותו יתברך שאין פסול במשפחתו, וזהו ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד.

72. ובצל"ח [שם] דבר מתוק, יש לדקדק ואטו שבח אחד יש לנו שאנו אומרים מה שלא אמרו משה, וכמה פיוטים שאנו אומרים שחברו הפייטנים, ולא יהיה יעקב אבינו כאחד מהפייטנים שניחוש מלומר השבח ששיבח סבא קדישא ישראל סבא עבור שלא אמרו משה. לכן נלע"ד שעיקר הקפידא שנפסיק באמצע דברי משה בשבח שלא אמר הוא, כמו בשכמל"ו שאנו מפסיקין בו בין שמע לוואהבת, בזה יש קפידא שלא אמרו משה. ומזה הטעם למדתי זכות על קצת קהלות הנוהגים כשמתענים בערב ראש חודש אחר תפלת יום כיפור קטן אומרים שמע ישראל וגו' בשכמל"ו הכל בקול רם, וקצת קראו עליהם תגר, ואני אמרתי כיון שאין אומרים רק פסוק ראשון אין קפידא, שאין כאן הפסק באמצע דברי משה [ועי' בזה גם באדני פז או"ח סימן סא]. שוב מצאתי במהרש"א בחידושי אגודות שכתב ג"כ שעיקר הקפידא משום הפסק באמצע דברי משה.

יעקב⁷³. תקנו לומר אותו בחשאי, על כן נוהגין לאומרו אותו בחשאי אפילו במקומות שנוהגין לקרות כולה בקול רם⁷⁴.

ולכאורה יש כאן סתירה מפורשת בין המדרשים, דבמדרש והטור בסימן תריט מפורש דמשה אמרו לישראל שיאמרוהו בצנעה ובלחש דהיה בדרך גניבה מהמלאכים, ורק ביום הכיפורים דדומים למלאכים אפשר לאמרו בקול רם, אבל מהגמרא פסחים והטור בסימן סא מפורש דיעקב אבינו אמרו, ואדרבה משה לא אמרו כלל, ולכן אומרים בצנעה מפני שמה לא אמרו, וא"כ לכאורה מפני טעם זה גם ביום הכיפורים צריך לאמרו בלחש. וגם צ"ע כי הטור לכאורה מזכי שטרא לבי תרי.

והמגן אברהם [תריט סק"ח] רמז בקיצור לקושיות אלו וכתב, בקול רם, משום שבכל השנה אומרים אותו בלחש מפני שמה גנבה ממלאכים, אבל ביום כיפור גם ישראל דומין למלאכים [טור]. והא דכתב [הטור] בסימן ס"א נימריה לא אמרה משה, כלומר שלא כתבה בתורה להצניעה מפני המלאכים ע"ש, וכ"כ בהגהות מיימוניות פ"א מק"ש. וביאר במחצית השקל שם, דהכא משמע דמשה אמרה אלא שאמרה בצנעה דרך גניבה, ובסימן ס"א כתב הטור דמהאי טעמא אמרינן ברוך שם

וכתב עליו הגר"ש קלוגר בחכמת שלמה אורח חיים [סא סי"ג], והנה אם כי היו נראין דבריו, אך אין דבריו נכונים אליבא דאמת שנוהגין דביום הכיפורים אומרים אותו בקול רם באמצע קריאת שמע. בשלמא אם כוונת הש"ס מצד גוף הפסוק דאין לאומרו בקול רם מכח דהוה שבח גדול וראוי רק למלאכי השרת, אתי שפיר דביום הכיפורים דאנן כמלאכי השרת מותר לאומרו בקול רם. אבל אם הכוונה רק מכח דהוה הפסק בין הפרשיות, א"כ מה לי כל ימות השנה מה לי יום הכיפורים, ומה ענין מה דאנו דומין למלאכי השרת להיות מפסיקין בין הפרשיות. וגם מה שכתוב לא נימריה אמרו יעקב, היכן מוכח דאמר יעקב כן בין הפרשיות. לכך ודאי העיקר כפשוטו, ולכך לפי מנהגינו שאומרים ביום הכיפורים בקריאת שמע בקול רם, אין ראוי לאומרו כלל בקול רם בשאר ימות השנה אף שלא בקריאת שמע, דאם לא כן הווי תרי קולי דסתרי אהדדי, כן נראה לפענ"ד נכון בזה.

73. והתשב"ץ בשו"ת [ח"ב סימן רלז] אומר, ולפי שהוא קילוס שהיו מקלסין מלאכי השרת להקב"ה, ושמע זה יעקב אבינו בעלותו במראה הנבואה בסולם, ושמה גם הם היו כופלין אותו, על כן אנו אומרים אותו בלחש, כדי שלא יתקנאו בנו מלאכי השרת, אבל ביום הכיפורים הרי אנו כמלאכי השרת, על כן אומרים אותו בקול רם בהרבה מקומות באותו יום. [ולפי דבריו מיושב היטב קושית המג"א, דגם יעקב שמע אותו מהמלאכים כמו משה, ולכך אומרים ביום כיפור בקול רם].

74. ולשון הרמב"ם הלכות קריאת שמע [פ"א ה"ד], הקורא קריאת שמע כשהוא גומר פסוק ראשון אומר בלחש ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד, וחוזר וקורא כדרכו ואהבת את יי' אלהיך עד סופה. ולמה קורין כן, מסורת היא בדינו שבשעה שקבץ יעקב אבינו את בניו במצרים בשעת מיתתו, ציום זורזם על יחוד השם ועל דרך ה' שהלך בה אברהם ויצחק אביו, ושאל אותם ואמר להם בני שמא יש בכם פסלות, מי שאינו עומד עמי ביחוד השם, כענין שאמר לנו משה רבינו פן יש בכם איש או אשה וגו'. ענו כולם ואמרו שמע ישראל יי' אלהינו יי' אחד, כלומר שמע ממנו אבינו ישראל יי' אלהינו יי' אחד, פתח הזקן ואמר ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד, לפיכך נהגו כל ישראל לומר שבח ששבח בו ישראל הזקן אחר פסוק זה. [וכתב בכסף משנה שם, ורבינו לא נתן טעם למה אומרים אותו בלחש, דברור הוא הטעם כדי להבדיל בינו למה שכתוב בתורה, ולא בא אלא לתת טעם למה אומרים אותו. ואין לדקדק מכאן שקורין ק"ש בקול רם, כיון שהוצרכו לומר שקורין אותו בחשאי. דאפשר לומר שהוצרכו לומר כן כדי להבדילו מפסוק שמע ישראל שאומרים אותו בקול רם, אבל שאר ק"ש לעולם אימא לך שקורין בלחש. א"ע דבק"ש ליכא קפידא אם קורא אותה בלחש או בקול רם, אבל בשכמל"ז קפידא איכא שלא לקרותו אלא בחשאי].

כבוד מלכותו לעולם ועד בלחש, דהיכי נעביד, לא נימריה אמרה יעקב, נימריה לא אמרה משה, משמע דמשה לא אמרה כלל. לכן פירש מג"א דגם בסימן ס"א כוונת הטור כמו כאן.

ומהר"ם זכותא בשו"ת⁷⁵ [סימן ל] מיישב היטב, דהא לטעם זה אנו אומרים ג"כ ביום הכיפורים ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד בקול רם, וכתב בעל הטור ז"ל שהטעם הוא ממה שהובא במדרש ואלה הדברים רבא מפני שאז אנחנו כמלאכים. ויש לי לדקדק, דהא בפרק מקום שנהגו אמרינן היכי נעביד, נימריה לא אמרו משה, לא נימריה הא אמריה יעקב, ולכן עשו פשרה ביניהם ותיקנו לאומרו בחשאי. ואם עיקר הטעם שאומרים אותו בלחש הוא משום האי טעמא, מה לי אם אנו כמלאכים או כאנשים או אפילו פחותים מחמורו של ר' פנחס בן יאיר. ואין לומר דמדרשים חלוקים הם, דהא הרב בעל הטורים ז"ל הביא ההיא דפסחים בסי' ס"א, וההיא דמדרש רבא בסי' תרי"ט, וא"כ קשיא דידיה אדידיה דהיכי מזכי שטרא לבי תרי. ונראה ליישב ולומר דלא פליגי הני מדרשי אהדדי והכי קאמר, איברא דמשה רבינו ע"ה כשירד ממרום הביא שבח זה לישראל, כלומר שאמר להם שאותו השבח היה של המלאכים והתקין להם שיאמרוהו בחשאי, ולכן לא כתבו בתורה, באופן שנראה מזה דלא חזי ליה לאיניש למימריה בפרהסיא, אבל מצד אחר ראינו שיעקב אמרו בקול רם, ולכן אמרו היכי נעביד, נימריה כמו שעשה יעקב, לא אמריה משה פירוש 'לא כתבו בתורה' ונראה שאין האנשים הגונים לכך. לא נימריה כמו שעשה משה, יעקב אמריה, ומשמע דחזי לנא. ולכן התקינו לאומרו בחשאי, כלומר שאין אנחנו ראויים לזה, ויעקב שאמרו הוא מפני שמלאך ה' צבאות הוא, ולכן גם ביום הכפורים שאנחנו כמלאכים נאמר אותו בקול רם כמוהם.

ובמטה משה [סימן תתסח] מיישב בדרך נפלא, ונוהגים לומר בקול רם ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד, וסמך לדבר ממדרש אלה הדברים רבה בפרשת ואתחנן וכו', כן כתב הטור אורח חיים בסימן תרי"ט. ואומר אני התינח לההוא מדרש, אך לפי מה דאיתא בפסחים בפרק מקום שנהגו כשקרא יעקב וכו', ולפי זה למה אמרינן אותו בקול רם ביום הכיפורים. ונראה לי, שבכל השנה אין מייחדים השם כולם בלבב שלם, ושמא ימצא אחד שאינו מייחד בכל לבבו, ונמצא כל העדות בטלה⁷⁶, כי כל העדות שנמצא בהן קרוב או פסול כל העדות בטלה [סנהדרין ט ע"א], לכן תקנו לומר

75. כבר הובא חלק הראשון מהתשובה למעלה במאמר על הסליחות.

76. וכעין זה כתב רבי חיים אחי המהר"ל בספר החיים [חלק סליחה ומחילה], ראוי היה להיות מצות קריאתו של שמע בקול גדול, כדי לפרסם עול מלכות שמים בפרהסיא, ואף על פי כן אינו רק בלחישה [עי' בסי' סא דהובא מנהגים בזה]. כדי שלא יקטרגו עלינו לומר, עכשיו הם נראים כצדיקים, וכל היום אינם מתקנאים קנאת השם יתברך וכבודו, ואדרבא הם מחללים תמיד שם שמים. אבל ביום כיפור וכן לעתיד, אנו מכריזים אותו בפרהסיא, כי אז אין שטן ואין פגע רע. ונראה דלכך אינם מקבלים מלכות שמים בקריאת קול כאחד, משום שיש לחוש פן יש בנו איש אחד אשר לבבו פונה מעם ה' להאמין אמונה רעה ונפסדה, ויהיו אם כן כולם נתפסים בעונו חס שלום, ולכן יותר טוב שיקבלו כל אחד בפני עצמו בלחש.

בחשאי, דאז מי שאין לבו שלם לייחד את ה' בלבבו, אז הוא שותק ואינו בכלל העדות. אבל אם יאמר בקול רם, אז מחמת בושא על כרחו יאמר בפיו ובשפתיו ולבו בל עמו, ואז הוא פסול גמור והוי כל העדות בטל. אבל ביום הכפורים עם ה' אלה כולם כאחד עונים ואומרים ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד בכל לבבם, נכון לאמרו בקול רם, כי כל ייחוד ראוי לאמרו בקול רם כדכתבתי לעיל סי' תתי"ז, וגם לעורר הכוונה. וזהו כוונת המאמר נימריה, כלומר בקול רם, לא אמריה משה, מאחר דלא היו כולם בלבב שלם, ונמצא אחד מהם פסול, לא נימריה, אמרו יעקב, לכך תקנו לאמרו בחשאי, וכן דרשתי ברבים⁷⁷.

נשים באמירת ברוך שם כבוד

ולכאורה לפני הנ"ל דהטעם דאומרים ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד ביום הכיפורים בקול רם מפני שדומין למלאכים, א"כ גבי נשים דלא שייך דבר זה, יהיה אסור להם לומר בקול רם גם ביום הכיפורים. וכתב הגראי"ל תאומים מבראד בשו"ת גור אריה יהודא [אורח חיים סימן פב], והנה לכאורה רציתי לומר דלפ"ז מהדין הוא שנשים אסורים לאמרו בקול רם רק בחשאי, דהרי הם אינם דומין למלאכים, דעיר גיבורים כתיב [משלי כא, כב], וכמו שכתב המג"א בסי' זה ס"ק יו"ד לענין עמידה, ולעיל בסי' תר"י ס"ק ה' לענין לבישת לבנים. ועל כן תמיהני על המג"א דלא כתב כן במקום הזה דזה אינו נוהג בנשים כמו שביאר במקומות הנ"ל, ומה גם דהתם אינו אלא דבר הרשות, ובנידון זה אי איתא להאי סברא א"כ איסור הוא לנשים לאמרו בקול, רק דוקא בלחש. והנראה לי לבאר דין זה, וגם פוק חזי מה עמא דבר דנוהגין גם הנשים לאמרו בקול רם ואין פוצה פה עליהם. על כן נראה לענ"ד דבדין זה לא שייך האי סברא, דהרי כל השנה הוא מטעם דכיון שמשה גנבה מן המלאכים, אם יאמרו בקול רם יתקנאו בו המלאכים מחמת שגנבה מהם, אבל ביוה"כ שגם אנו כמלאכים ומגיע גם לנו לומר שבח זה, א"כ ממילא לא יתקנאו גם על הנשים שיאמרו שבח זה בקול רם, אף שאינם דומים למלאכים, דאין מהם ראייה שמשה גנבה מן המלאכים, אלא יכולין להיות משום דישראל הגברים אומרים אותו למדו גם הנשים מהם לומר אותו שבח, והן מדמים עצמם להגברים ולא יתקנאו כלל, ולכן אף הנשים יכולים לאמרו בקול רם. [ועי' עוד בשו"ת מגן שאול סימן ל].

טעמים לאמירתו ביום הכיפורים בקול רם

הנה הרבה מאוד טעמים ניתנו בפרד"ס התורה בספרי הקבלה הדרוש והחסידות על האמירה של ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד ביום הכיפורים בקול רם, ובדמיון של כלל ישראל למלאכים. ונביא כמה מהעיקריים שבהם.

77. ועיין בשו"ת דברי יציב או"ח סימן פג.

הרמח"ל בדרך ה' [ח"ד פ"ד אות ז] מסביר מהלך עמוק בכללות על ענין אמירת ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד ובתו"ד, והנה בהיותם כך, נמצא חפצו יתברך נעשה וכבודו מתגדל, וזה עיקר העטרה שהוא מתעטר בברואיו וכביכול מתגדל במ. ואמנם עתה אין הדבר הזה משתלם אלא ברוחניים, כי הנה הם טהורים וקדושים, ושמו יתברך שורה עליהם ומתקשר בהם התקשרות גדולה, והם נמשכים ממש אחריו בכל עת ובכל שעה, וכבודו מתגדל בהם. אך בתחתונים אין הדבר נשלם, מפני שאינם עדיין שלימים, והרע מתערב בהם ולא היטהרו ממנו, וכביכול אין כבודו יתברך מתגדל בהם כראוי. והנה המלאכים מצד התיקון שהם בו, משבחים שבח זה 'ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד', אך התחתונים אי אפשר להם לשבח אותו, כי אינם ראויים לזה, ולא השם שורה עליהם כראוי, ולא הכבוד מתגדל במ. אלא יעקב אבינו ע"ה זכה כבר לזה בעת פטירתו מן העולם, בהיותו עם כל בניו הקדושים סביביו, שלא היה בהם פסול, ונתעטרו בייחודו יתברך, שאמרו שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד, ואז ענה הזקן 'ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד'. ונמצא שמצידנו אין אנו ראויים לענין הזה, אלא קצת ממנו ניתן לנו מצידו של יעקב אבינו ע"ה, ועל כן אנו אומרים אותו אך בחשאי, זולת ביום הכפורים שמתעלים בו ישראל למדרגת המלאכים, וכמו שנבאר במקומו⁷⁸ בס"ד.

והמהר"ל מפראג בספרו נצח ישראל [פמ"ד] מאריך מאוד כדרכו העמוקה בכל הענין ובתו"ד, ואז ענה הזקן 'ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד'. וביאור זה, כי יעקב הוא שומע מה שבניו מקבלים האחדות, כי הוא היותר קרוב להם, ושומע מהם שאמרו 'כשם שאין בלבך אלא אחד, כך אין בלבנו אלא אחד'. לכך עליו לומר 'ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד', כי הברכה הזאת שהוא מברך שם כבודו הוא יותר עוד. כי כאשר יאמר 'ברוך שם כבודו' בזה הוא מברך את שמו במה שמורה שמו הגדול על אמיתת מהותו. ולא היה ראוי לומר ברוך שם כבוד מלכותו רק ליעקב, מפני שיעקב היה קדוש ה', כדכתיב [ישעיה כט, כג] והקדישו את קדוש יעקב. ואין אומרים 'ברוך שם כבוד מלכותו' רק בקדושה. ולכך לא היו אומרים ברוך שם כבוד מלכותו רק במקדש שהוא קדוש אל השם. ולכך המלאכים אשר הם נבדלים והם קדושים מן החומר, ראוי להם שבח זה ברוך שם כבוד מלכותו. כי אין לברך השם המורה על המהות, כי אם המסולק והנבדל מן החמרי. ולפיכך ראוי ברכה זאת למלאכים שהם קדושים מן החמרי הגשמי. וביום אשר מסולק האדם מן החומר, כמו יום הכפורים שאסור באכילה ובשתיה, ומסולק מאתו שאר ענינים הגשמיים, עד

78. עיין מ"ש שם בפ"ח [אות ה], אמנם ענין יום הכיפורים הוא, שהנה הכין האדון ברוך הוא לישראל יום אחד, שבו תהיה התשובה קלה להתקבל, והעוונות קרובים לימחות, דהיינו לתקן כל הקלקולים שנעשו, ולהסיר כל החושך שנתגבר על ידיהם, ולהשיב השבים אל מדרגת הקדושה והקורבה אליו יתברך שמו, שנתרחקו ממנה על ידי חטאותיהם. והנה ביום זה מאיר אור שבכחו נשלם כל זה הענין, ואמנם הוא אור שלקבל אותו צריך שישמרו ישראל מה שנצטוו ליום זה, ובפרט ענין העינוי שעל ידו מתנתקים מן הגופניות ניתוק גדול ומתעלים במקצת אל בחינת המלאכים.

שהאדם קדוש, והוא במדרגת המלאכים בפרט, ביום זה אומרים 'ברוך שם כבוד מלכותו' בקול רם, כמו המלאכים, אשר ראוי להם שבח זה בפרט. וכן במקדש גם כן היו עונים ברוך שם כבוד מלכותו, וכל זה מפני קדושת המקדש. וקאמר 'נמרינהו, לא אמר משה'. כי משה אמר [דברים ו, ה] שמע ישראל, אל כל ישראל, לכך לא אמר 'ברוך שם כבוד מלכותו וגו''. כי ברוך שם כבוד אין שייך שבח זה רק למי שהוא קדוש כמו שהתבאר. ומשה שאמר שמע ישראל דיבר כנגד כל אדם, והרי כל אדם לא שייך לשבח הזה כמו שהתבאר. 'לא נימרינהו הרי אמרו יעקב', כי יעקב מצד קדושתו ראוי לשבח השם יתברך בשבח הזה כמו שאמרנו⁷⁹. ועל כל פנים יש בכל אדם דבר מה של קדושה, לכך ראוי אדם בצד מה לומר ברוך שם כבוד מלכותו וכו'. ולכך תקנו לומר 'ברוך שם כבוד מלכותו' בחשאי, לא בנגלה. שאין ראוי לאדם הנגלה השבח הזה, רק מצד הנשמה שהיא יושבת בסתר בחדרי חדרים. כמו שאמרו חכמים [ברכות י ע"א] תבוא הנשמה שהיא יושבת בסתר בחדרי חדרים. ולכך אומרים ברוך שם כבוד מלכותו בחשאי הנסתר, כמו שיושבת הנשמה בחדרי חדרים. רק ביום הכפורים מצד סילוק הדברים הגופנים, יש לאדם קדושה. ולכך אמרו [שבת קיט ע"א] ולקדוש ה' [ישעיה נח, ג] זה יום הכפורים, שאין בו אכילה ושתיה, והאדם אינו נמשך אחר הגופני, ראוי לישראל השבח הזה אף שלא בנסתר. ובשאר ימות השנה בנסתר, מפני כי מצד הנשמה שהיא נסתרת, ראויים ישראל לזה השבח. ואין להאריך עוד כי אלו דברים עמוקים מאוד מאוד⁸⁰.

[והאריז"ל בפרי עץ חיים [שער יום הכפורים פ"ב] נתן טעם עמוק בדרך הקבלה, הטעם שאנו אומרים ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד בקול רם ביום הכיפורים, כי אז הנוקבא מלכות הנקרא שם, עלתה עד הבינה, הנקרא קול פנימי, ומקבלת השפע ממנה על ידי התפלות שהם בחינת קול. ולכן בהיותה שם למעלה, שם במקום קולות מים רבים, אין פחד לומר אותה בקול רם, כי המקטריגים אינן יכולין לקרב שם, במקום הקולות העליונים, שהיא שם עתה. עוד טעם אחר, כי ענוי גימטריא צום, גימטריא קול, לפי שנמשכין ה' קולות העליונים במקום העינויים ביום זה, ומשם נזונית המלכות בסוד הבל הפה, לכן אנו אומרים ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד בקול רם, להמשיכה ע"י קולות אלו, וכנגד זה הם ה' תפלות⁸¹].

79. והגר"ח מוולוז'ין בנפש החיים שער ג [הערות פי"ד], והוא ג"כ אחד מהטעמים מה שיעקב אבינו ע"ה אמר בשכמל"ו ומשה רבינו ע"ה לא אמרו כמאמרם ז"ל [פסחים נו ע"א], כי ענין שבח בשכמל"ו משמע שיש ג"כ מציאות כחות ועולמות וכמש"ל פי"א ע"ש, ולכן אמרו יעקב אבינו ע"ה שהוא כפי מדרגתו וכנ"ל. אמנם מדרגת והשגת משה רבינו ע"ה כפי שביארנו הוא ג"כ עצם ענין היחוד דתיבת אחד דק"ש כפי שנתבאר שם, לכן הוא לא אמר בשכמל"ו ביחודו ית"ש.

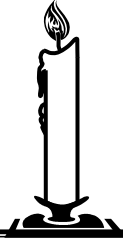
80. והאריך עוד המהר"ל בנתיבות עולם נתיב העבודה [פי"ז] מעין זה ובסוף מסיק, וביום הכיפורים שהוא יום קדוש, וישראל כולם קדושים שאין בהם דברים הגופנים שהם אכילה ושתיה ותשמיש המטה רחיצה סיכה נעילת הסנדל, אז בודאי אף היחיד אומר ברוך שם כבוד מלכותו, כי השבח הזה אינו שייך רק למי שהוא קדוש כמו שאמרנו. ולכך בבית המקדש שהוא קדוש אין עונין אמן רק ברוך שם כבוד מלכותו, ובק"ש תקנו לומר אותה בחשאי, כי דבר זה הוא השלמת קבלת מלכותו עיי"ש.

81. ועיין במגיד מישרים להב"י פ' וישב ג"כ מהלך עמוק.

ויש עוד כל מיני טעמים בזה ואין כאן מקום האסף בזה.

ובכללות ענין 'ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד' ביאורו וענינו ואמירתו במקדש, ואמירתו אחר קריאת שמע, ואמירתו בסדר עבודת יוה"כ, וכן אם בכל פעם שאומרים אפילו שלא בשעת ק"ש אם צריך לאומרו בלחש, וכן אמירתו אחרי כל ספק ברכה לבטלה, או הוצאת שם שמים לבטלה ועוד, יש אריכות בכל זה ואי"ה בהזדמנות אחרת.

ויהא רעוא משמיא דנזכה לותגלה ותראה מלכותו עלינו בזמן קרוב בשלימות, ונוכל לומר ברוך שם כבוד מלכותו לעולם תמיד בקול רם.

לעילוי נשמתו הטהורה של אדוני אבי מו"ר אהוב לשמים ואהוב לבריות.
כל ימיו ממשכימי קום ומעוררי השחר ליד הכותל המערבי שריד בית מקדשינו.
רודף צדקה וחסד. יגע ושקד על התורה בשלש סדרים מלאים ביום.

הרה"ג ר' יהושע העשיל פרוש זצ"ל

בן הרה"ג ר' שלמה זלמן זצ"ל

עלה בסערה השמימה ביום שני כ"ז אדר ראשון תשע"ט

ולעילוי נשמת אימי מורתי האשה החשובה רבת הפעלים,
אהובה לשמים ולבריות, אשת חיל עטרת בעלה.
כל ימיה דבוקה בעמוד התפילה. זכתה לדור ישרים מבורך

מרת לאה פערל ע"ה

בת ר' משה פינחס עזריאל אייכלר זצ"ל

נלב"ע ח' תשרי תשס"ב

ולעילוי נשמת מורי חמי, אהוב למעלה ונחמד למטה
עסק בטהרתן של ישראל במסירות ובנאמנות כל ימיו
אוהב את התורה ולומדיה, כל ימיו חי באמונה פשוטה וציפייה לגאולה שלימה

הרה"ח ר' חיים הלל הולצמן זצ"ל

בן הרה"ח ר' משה זצ"ל

נלב"ע כ"ה שבט תשע"א

ת. נ. צ. ב. ה.